

Ἀγάπη καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία στὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗ –
ΣΠΥΡΟΥ Π. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰσαγωγικά

Στὴ μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ, θὰ ἀναλάβουμε νὰ παρουσιάσουμε ὀρισμένες ἀπὸ τὶς σημασίες ποὺ προσλαμβάνει ἡ χριστιανικὴ ἔννοια «ἀγάπη» στὴν πραγματεία τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*. Τὸ ἐν λόγῳ ἔργο ἀναφέρεται μὲ ὀριζόντια καὶ κάθετη συστηματικὴ ἄρθρωση στὰ θεμελιακὰ ἐφαλτήρια καὶ στὸν τρόπο συγκρότησης καὶ λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας ὡς συλλογικοῦ-τελεστικοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς θεανδρικοῦ καθιδρύματος ποὺ κατευθύνεται κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἀνάπτυξή του ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἕναν πνευματικὸ καὶ δρῶντα ὄργανισμό ποὺ ἐντάσσεται στὴν προοπτικὴ τῆς θείας οἰκονομίας

1. Στὰ προοιμιακὰ κείμενα τῆς πραγματείας του ὁ Διονύσιος ὀρίζει ὡς ἐξῆς τὴν παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα: «Οὕτω γάρ, ὡς ἡ θεολογία τοῖς θιασώταις ἡμῶν παραδέδωκε, καὶ αὐτὸς Ἰησοῦς (ὁ θεολογικώτατος νοῦς καὶ ὑπερούσιος, ἡ πάσης ἱεραρχίας, ἀγιαστείας τε καὶ θεουργίας ἀρχὴ καὶ οὐσία, καὶ θεαρχικωτάτη δύναμις), ταῖς τε μακαρίαις καὶ ἡμῶν κρείττοσιν οὐσίαις ἐμφανέστερον ἅμα καὶ νοερότερον ἐλλάμπει, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον αὐτὰς ἀφομοιοῖ κατὰ δύναμιν φῶς», P.G. 3, 372 a-b. Ἡ θεία ἀποκάλυψη δὲν ὀδηγεῖ καὶ σὲ πλήρη γνώση τῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὀπότε οἱ ὀντολογικὲς ἀποστάσεις διατηροῦνται. Ὁ ἀποφατισμὸς εἶναι διάχυτος στὰ χριστιανικὰ κείμενα, ὄχι μόνον ὅταν διατυπώνεται λόγος γιὰ τὴν τριαδολογία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν θεία οἰκονομία. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐν λόγῳ πραγματείας, βλ. ROQUES R., *L'univers dionysien*, Paris 1983, σσ. 171-302, ἀπ' ὅπου ἐνδεικτικὰ παραθέτουμε τὴν ἀκόλουθη εἰσαγωγικὴ ἐπισήμανση: «Comme la hiérarchie céleste, la hiérarchie ecclésiastique possède une activité, venue de Dieu, et qui est transmise progressivement par les ordres supérieurs aux ordres qui les suivent. Diviniser les intelligences dans des cadres et selon des médiations rigoureuses, par une triple activité de purification, d'illumination et d'union: tels sont les caractères communs à la hiérarchie ecclésiastique et à la hiérarchie céleste» (σσ. 173-174). Τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιο ἀναδεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ ἱεραρχία ἀπέχει παρασάγγας ἀπὸ τὸ νὰ ἐνταχθεῖ στὰ ὄρια τοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ζήτημα ποὺ θὰ παρακολοθησομε ἐξειδικευτικὰ στὴν ἐξέλιξη τῆς μελέτης μας.

ἀναφορικά μὲ τὴν σωτηριολογικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἐπίπεδο ἀνανεούμενης χωροχρονικῆς παρουσίας. Στὴν προαναφερθεῖσα πραγματεία προβάλλεται κυρίως ἡ ἱεραρχία ὡς θεμελιῶδες ἰδίωμα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας οἱ τάξεις δὲν παρουσιάζονται ὅμως μὲ διοικητικὲς ἐξαρτήσεις καὶ ὑποταγὲς μεταξὺ τους ἀλλὰ μὲ διαφοροποιήσεις ἀποστολῆς καὶ λειτουργίας. Ὡστόσο, στὸ σύνολό τους οἱ ἐν λόγῳ ἰδιαιτερότητες δὲν ὀδηγοῦν σὲ σχάσεις, ἀλλὰ ἐντάσσονται διὰ τῶν ἀμοιβαιοτήτων τους στὴν ἴδια προοπτικὴ, στὴν ἀφομοίωση τοῦ θείου σχεδίου καὶ στὴν διακλαδιζόμενη πραγμάτωσή του ὡς ἀνθρωπολογικὸ καὶ ἱστορικὸ ἐνέργημα καὶ ἐν ταυτῶ μὲ μετα-ἱστορικὲς καὶ ὑπερβατικὲς τοῦ ἐμπειρικοῦ στοχεύσεις. Κατὰ τὸν Διονύσιο, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία συνδέεται μὲ τὴν ἀγγελικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία προσλαμβάνει τὰ θεῖα μηνύματα καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἀνάγεται σὲ συνάντηση τῶν θείων ἐνεργειῶν, μέσῳ πάντως τῶν πρωτοβουλιῶν ποὺ καὶ ἡ ἴδια αὐτοπροαιρέτως καὶ συνειδητῶς θὰ ἀναλάβει. Στὸ πλαίσιο τῆς ἐν λόγῳ, κατὰ περίπτωσιν, καθοδικῆς καὶ ἀνοδικῆς κινητικότητας, κυριαρχοῦν οἱ παράγοντες τῆς ἀμοιβαίας συνάφειας ὡς πρὸς τὴν ἀποκωδικοποίησιν ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ τελολογικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ τοῦ ἐπικοινωνιακοῦ ζεύγους: παροχῆ-πρόσληψι².

Ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη, παρὰ τὸν πρόδηλο θεωρητικὸ χαρακτήρα τῆς, φιλοδοξεῖ νὰ ἀποτελέσει καὶ μία μεθοδολογικὴ πρόταση, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι θὰ ἔχει ὡς κύριο ἐργαλεῖο τῆς τὴν ἀφαιρετικὴ διαδικασίαν καὶ ὅτι διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θὰ ἐπαναδομήσει τὸ ἀρεοπαγιτικὸ κείμενον μὲ μία κατάταξιν τῶν ἐννοιῶν του, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει, τουλάχιστον ἐμφανῶς, κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν του. Κεντρικὴ βεβαίως ἔννοια στὴν ἐκτύλιξιν τῆς μελέτης μας εἶναι ἡ «ἀγάπη», ἀλλὰ θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ συγκροτηθεῖ μεθοδικὰ ἓνα ἐπιμέρους θεωρητικὸ σύστημα διὰ τῆς λειτουργικῆς διαδοχῆς τῶν ἐνοτήτων ἐκείνων ποὺ κρίνουμε ὅτι τὸ συναποτελοῦν. Οἱ ἐνόητες αὐτὲς περιλαμβάνουν καὶ ἄλλες ἔννοιες, ἡ καθεμιά ἐκ τῶν ὁποίων συνάπτεται δι' ἐνὸς ἰδιαίτερου τρόπου μὲ τὴν κεντρικὴν. Ἡ ἔννοια «ἀγάπη» δηλαδὴ θὰ ἀποτελέσει τὸν ἄξονα κατάταξιν τῶν ἐπιμέρους θεματικῶν συναφειῶν, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς λογικῆς ἐξέλιξίν τους, αὐστηρὰ βεβαίως ὑπὸ τὸ κριτήριον ποὺ θέτει ἡ προβολὴ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἀπὸ τὸν Ἀρεοπαγι-

2. Τὰ περὶ τῆς ἀγγελικῆς ἱεραρχίας ὁ Διονύσιος ἀναπτύσσει στὴν πραγματεία του *Περὶ οὐρανιας ἱεραρχίας*. Γιὰ ἓναν συστηματικὸ σχολιασμὸ τῆς ἐν λόγῳ πραγματείας, βλ. ROQUES R., *Denys l'Aréopagite, La Hierarchie céleste*. "Sources Chrétiennes", Paris 1980, μὲ γαλλικὴ μετάφραση καὶ ἐκτενὴ εἰσαγωγή.

τη. Συγχρόνως όμως η διάρθρωση τῶν ἐνοτήτων θὰ εἶναι τέτοια, πού θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει, μὲ ἐλάχιστες ἀλλὰ ὄχι οὐσιώδεις τροποποιήσεις, ἀκριβῶς ἢ ἴδια καὶ μὲ τὴν παρουσία μιᾶς ἄλλης, ὡς κεντρικῆς, ἔννοιας. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπισήμανσης ἐπιχειροῦμε νὰ ἀποδείξουμε τόσο τὴν δυναμικὴ τῶν συναφειῶν μιᾶς ἔννοιας ὅσο καὶ τὴν ὑποταγὴ τῆς σὲ ἓνα θεωρητικὸ ἐγγείρημα, τὸ ὁποῖο μὲ τὴν εὐρύτητα πού διαθέτει, τὴν ὑπερβαίνει, ὅσο καὶ ἂν τὴν χρειάζεται γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ πλήρως. Ἀπὸ πλευρᾶς γνωσιολογικῆς, ἢ μελέτη μας κινεῖται μὲ τὴν διάμεση γνώση, καθὼς στηρίζεται στὸ σύνολο τῆς ἀνάπτυξίς της σ' ἓνα σύστημα ἤδη καθορισμένων θεωρητικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐνδεχόμενη πρωτοτυπία τῆς ἐγκτεται ὄχι στὸ ὅτι εἰσάγει μία νέα γνώση, ἀλλὰ στὸ ὅτι οἰκοδομεῖ μία μεθοδολογικὴ πρόταση μὲ τὴν ἐπιλεκτικὴ καὶ συνθετικὴ συγχρόνως ἀξιοποίηση ἤδη θεμελιωμένων θεωρητικῶν πορισμάτων. Ὑπὸ τὴν ἐν λόγῳ ὀπτικῇ, θὰ μποροῦσε μὲ στοχευμένες εὐκαιρῶς περαιτέρω προσεγγίσεις τὸ ἐγγείρημά μας νὰ λειτουργήσῃ καὶ ὡς μία διδακτικὴ πρόταση, ἀφοῦ ὀρίζει, ὡς πρὸς τὴν διαδικασία πού ἀκολουθεῖ καὶ ὡς πρὸς τὶς προσλήψεις στὶς ὁποῖες προβαίνει, τὸν τρόπο συγκρότησης μιᾶς θεωρίας. Πιὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴν ἀγάπη ὡς τρόπο κίνησης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο θὰ κινηθοῦμε στὴν ἀγάπη ὡς τρόπο ἀναγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό, σὲ μόνιμη κλίμακα ἐντὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν διεργασιῶν. Στὶς ἐν λόγῳ διαδρομές, θὰ παρακολουθήσουμε συγχρόνως τὸ πῶς ἢ ὑπὸ πραγμάτευση ἔννοια ἐντάσσεται, καὶ ἰδιαίτερος καὶ ἀπὸ κοινοῦ μὲ ὄσες τὴν συνοδεύουν, σὲ ὅ,τι ὀρίζεται ὡς ὄντολογικὸς ρεαλισμὸς, τόσο ὑπερφυσικὸς ὅσο καὶ φυσικὸς. Ἐπίσης, διάχυτος θὰ εἶναι ὁ τονισμὸς τῆς συνεκφορᾶς τῆς καταφατικῆς μὲ τὴν ἀποφατικὴ καὶ τὴν ὑπερθετικὴ θεολογία.

I. Ἡ Ἀγάπη ὡς τρόπος ἔκφρασης τῆς Ἐπικοινωνίας τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ ἄνθρώπινο

Στὴν θεματικὴ ἐκείνη συνάφεια ὅπου ὁ Ἀρεοπαγίτης ἀναφέρεται στὴν ποιητικὴ σύνθεση τῆς ὑπαρξιακῆς καθαρότητος τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου πού ἀποδέχεται τὴν ἀποστολή του, ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἔχουν καταστῆ θεοφόροι καὶ συμμετέχουν στὶς ἱερὲς καὶ διαμεσολαβοῦσες γιὰ τὸ προσωπικὸ πλήρωμά τους πράξεις, σὲ μία κατάσταση θείας εὐφορίας, ἀπολαμβάνουν καὶ οἱ ἴδιοι τὴν ἐπικοινωνία πού ἔχουν ἀναπτύξει μεταξὺ τους τὰ θεόμορφα ἤδη

υποκείμενα με ἐφόδιο ἀλλὰ καὶ ἀνανεούμενη στόχευση τὴν ἀγαπητικὴ καὶ θεϊκὴ εὐδαιμονία. Ἡ προσέγγιση τοῦ συγκεκριμένου τρόπου ὑπαρξῆς πού ἐδῶ τίθεται πρὸς ἐπεξεργασία, διακλαδίζεται σὲ σύνθετη βάση καὶ δὲν παραμένει σὲ μονοσήμαντες θεωρήσεις, συγκινησιακοῦ γιὰ παράδειγμα τύπου. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ θεοφόρα αὐτὰ πρόσωπα –προφανῶς γίνεται λόγος γιὰ τοὺς ἤδη μυημένους στὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια– μετὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐφόδια-καταστάσεις πού κατέχουν, χαίρονται ἀπὸ κοινοῦ, ὅποτε ἔρχεται στὸ προσκήνιο καὶ ἡ προοπτικὴ τοῦ συμφέρεσθαι, ὑπὸ τὸν τύπο μιᾶς «συμπάθειας» πού διέπει τὰ ὄντα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα κινοῦνται στὸν ἄξονα τῶν διαθέσεων τους μέσα ἀπὸ τὶς ἀμοιβαιότητες πού μεταξὺ τους ἀναπτύσσουν. Ἐδῶ λοιπὸν τὸ ζήτημα μεταφέρεται στὰ ἀποτελέσματα πού προκαλεῖ ἡ μύηση ἀναφορικὰ μετὰ τὰ τελούμενα στὸν μὴ ὑποκείμενο στὴν τρέχουσα ἢ συμβατικὴ αἰσθητηριακότητα κόσμος, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ μετὰ ἀρχετυπικῆς καὶ a priori καταστηματικοῦ τύπου συνθηκῆς. Πρόκειται γιὰ ὑπαρκτικῆς μεταποιήσεις στὸ πλαίσιο τοῦ ἀναγωγισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπιφέρει καὶ ἀφομοιώσεις τῶν ἀνωτέρω συνθηκῶν ἐκ μέρους τῶν πιστῶν πού μετεξελίσσονται σὲ μοναχούς. Ἡ ἀπώτατη λοιπὸν ἔκφραση τῆς προαναφερθείσας ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ οἰκειοποίηση καὶ ἡ ἔμπρακτη ἐκδήλωση τῶν θείων χορηγιῶν στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀναφορικότητας καὶ ἀλληλοπεριχώρησης, ὅποτε θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἀναδύεται ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου, ὡς δυναμικῆς ἐδῶ προβολῆς καὶ διείσδυσης σὲ μία πραγματικότητα ὑπερβατικῆς τάξης, τὴν ὁποία μόνον ἡ θεία εὐχαριστία, καὶ μάλιστα μετὰ μυστικὸ κυρίως τρόπο, μπορεῖ νὰ ἀποτυπώσει ἀπολύτως: «[...] τὴν ὑπὸ καθαιρομένης ζωῆς εἰς θεωρητικὴν καὶ φωτιστικὴν ἔξιν ἀναγωγὴν. Εἰ δὲ καὶ νῦν ὁ ἱερεὺς τε καὶ πάντες ὅσοι πάρεσιν ἱεροῖ τῶν τετελεσμένων ἀσπάζονται, τὴν ἱεράν τῶν θεοειδῶν ἐννόησον κοινωνίαν, ἀγαπητικῶς ἐν εὐφροσύνῃ θεία συνηδομένων ἀλλήλοις»³. Ἡ ἐν λόγῳ λοιπὸν συνάντηση εἶναι τέτοια πού

3. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 536 b. Ὁ R. Roques σχολιάζοντας τὸν ὄρο «κοινωνία» καὶ τὴν γαλλικὴ ἀπόδοσή του ὡς «communion» παρατηρεῖ σχετικῶς καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διάσταση πού πρέπει ἐπιπλέον νὰ προσλάβει ἢ ἐν λόγῳ ἀπόδοσις: «Le terme communion rend assez bien ce double sens et peut traduire κοινωνία. Mais ce qui fait sa commodité fait aussi un peu sa faiblesse, puisque son extension ne correspond pas exactement à celle de σύναξις. Deuxième inconvénient: le mot communion, dans notre langue liturgique, ne désigne qu'un moment, la conclusion, de notre mystère eucharistique» (*L'univers dionysien*, σελ. 257). Ἐπίσης, σ' ἕνα ἐπόμενο σχολιό του ἐπισημαίνει: «Le rire du baiser de paix et la communion aux mystères théarchiques nous disent assez que la clarté unit les moines entre eux,

δέν προσιδιάζει στο να συγκροτηθεῖ ὑπὸ τὴν προοπτικὴ ἐπιφανειακῶν καὶ πρόσκαιρων ἐπικοινωνιῶν, οἱ ὁποῖες ὠθοῦνται ἀπὸ παραχρῆμα ἐρεθισμούς-στόχους, οἱ ὁποῖοι μάλιστα εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ ὑπηρετοῦν καὶ τὴν αὐταρέσκεια ἢ τὴν διεύρυνση τοῦ αὐτοερωτισμοῦ ἢ ἀκόμη καὶ τὸ ἰδιοκτησιακὸ φρόνημα. Δὲν θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ διαφεύγει ὅτι ἐδῶ ὑπόκειται ἡ διαλεκτικὴ θεοῦ-ἀνθρωπίνου, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν κατέχει τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα, μία καθολικὴ ἐνεργοποίηση τῆς ὑπαρξῆς του, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς κατάστασης πὺν ἔχει νὰ συναντήσῃ καὶ ἡ ὁποία καθολικὰ διέπεται ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἀπόλυτης μακαριότητος, τοὺς ὁποῖους ἔχουν ἤδη κατακτήσῃ οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι. Ἐξάλλου, στὴν παρούσα θεματικὴ συνάφεια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μὴ ἀνακαλεῖται καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς θεᾶνθρωπος κατέδειξε τὸν τρόπο τῆς συνειδητῆς ἀφομοίωσης τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀπὸ τὸ φυσικὸ, χωρὶς ἀπορροφήσεις ἀκυρωτικῆς τῶν ὄντολογικῶν διαφορῶν. Ἡ γενικευμένη Χριστολογία ἐξ ὀρισμοῦ ὑπόκειται κανονιστικὰ οἰασδῆποτε διεργασίας ἐκκλησιαστικοῦ τύπου.

Οἱ θεῖες ὑποσχέσεις, γιὰ τὰ ἄτομα-πιστοὺς πὺν ἔχουν ὡς πρόσωπο τῆς ἐπιθυμίας τους τὸν Θεό, πὺν ἀνάγονται στὴν ὑπόστασή του ὡς στοῦ ὑποκείμενο τῆς ἀγαπητικῆς ἀναφορᾶς τους καὶ πὺν ἀκολουθοῦν τὴν διαδρομὴ γιὰ τὴν θέωση, δὲν μποροῦν νὰ προσεγγισθοῦν ὡστόσο ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα καὶ συγκεκριμένης ἐμβέλειας λογικὰ ὄρια, τουλάχιστον μὲ ἀπόλυτο τρόπο. Ἀναφύεται λοιπόν, ἐκ πρώτης ἀνάλυσης, ἓνα ζήτημα πὺν ἔχει σχέση μὲ τὸ οἰοεὶ ἀσύμπτωτο ἀνάμεσα στὴν προθετικότητα ὡς ἐσωτερικὴ τάση καὶ προβολὴ καὶ στὴν δυνατότητα πλήρους γνωστικῆς ἀποτύπωσής τῆς. Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίσταται ἀντίφαση καὶ ἡ συζήτηση πρέπει νὰ γίνῃ μὲ βάση τὸ ποῖα εἶδους γνώση ἐννοεῖται καὶ μὲ ποῖα χρηστικὴ διαμεσολάβησή τῆς καὶ ὡς πρὸς τί παρατίθενται οἱ διεργασίες τῆς. Μήπως ὑπονοεῖται ἡ ἐνορατικὴ, τῆς ὁποίας, ὡς συγγενεύουσας μὲ τὴν μυστικὴ, δὲν ἐξασφαλίζονται οἱ ἐννοιολογικῆς ὀριοθετήσεις; Ὁ ἀποφατισμὸς ἐδῶ εἶναι κυρίαρχος καὶ ἀνταντακλᾶ ὅ,τι θὰ ὀρίζαμε ὡς θεολογικὸ ρεαλισμὸ, δηλαδὴ κατανόηση τῆς μεταξὺ τους διάκρισης τῶν δύο ὄντο-

comme elle les unit à Dieu, à la hiérarchie sacerdotale et à l'ensemble du peuple chrétien» (ROQUES, ὁ.π., σελ. 287). Σημειώτεον ὅτι στοῦ σύνολο τῆς χριστιανικῆς παράδοσης ὅπως καὶ τῆς νεοπλατωνικῆς, ἡ διήκουσα ἀρχή-στόχευση εἶναι ἡ ἐνότητα. Τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ἔχει διεξέλθει συστηματικὰ ὁ Διονύσιος στὴν πραγματεία του *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, ὅπου κυρίως περιγράφεται, καὶ μάλιστα μὲ ἐκτενὴ χρήση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ διὰ τῶν θεῶν ἐνεργειῶν συγκρότηση τοῦ κόσμου τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας.

λογικῶν ἐπιπέδων καθὼς καὶ τῆς ἐμβέλειας πού ἔχουν οἱ ἀνθρώπινοι κατηγορηματικοὶ προσδιορισμοὶ ἕως ἓνα σημεῖο μὴ ὑπερβάσιμο. Ἡ ἄπειρη λοιπὸν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ κτιστὰ δημιουργήματά του εἶναι ἀπρόσιτη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν πιὸ αἰσιόδοξη ἀνθρώπινη σύλληψη ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἀνήκει στὰ σχήματα τῆς ὑπερβατικότητας, ὡς ἐδραίας καὶ ἀναλλοίωτης κατάστασης πού δὲν μπορεῖ πλήρως νὰ περιγραφεῖ οὔτε ἐπίσης μὲ τίς συναισθηματικὲς ἀποχρώσεις, τίς χαρακτηριζόμενες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ ἀμφιρρέειες. Ὁ μὴ ἀντικειμενικὰ μετρήσιμος μάλιστα πλοῦτος τῆς θείας ἀγάπης εἶναι ἀσύγκριτος καὶ θεμελιώνεται, ὡς τέτοιος καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀσύλληπτό του, σὲ ὅ,τι θὰ ὀρίζαμε ὡς ὄντολογικὴ –καὶ μὴ μεταβλητὴ οὔτε γεφυρώσιμη– διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Ἐκεῖθεν καὶ στὸ Ἐντεῦθεν. Τὰ ἀνθρώπινα κριτήρια δὲν διαθέτουν ἀνάλογη ἰκανότητα γιὰ διείσδυση στὸ θέμα-μυστήριον τῶν ὑπεραναβλύσεων, πού δείχνουν ἓναν τρόπο σχέσης ἐνορατικῆς τάξης, μὲ τὸν ὁποῖο γεφυρώνουν βεβαίως διὰ τῆς ὑπαρξιακῆς ὁδοῦ ἀλλὰ καὶ ἐν ταυτῷ δὲν αἴρουν τίς ὄντολογικὲς διαφορές. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου ἄνετα μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἔρχεται στὸ προσκήνιο ἐκ νέου, καθότι προϋποθέτει μίαν κίνηση ἐπικοινωνιακῆς προοπτικῆς, ἓνα ὑπερθετικὸ ἄνοιγμα στὸν ἕτερον καὶ ἄρα μίαν ἄλλη θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας, μέσα ἀπὸ τὴν μὴ ὀριστέα στὴν ἀπολυτότητά της σχέση. Μὲ βάση λοιπὸν τὸ ἐδάφιο *Α΄ Κορινθίους*, 2,9 τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Ὅ,τι ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν καὶ οὐκ ἤκουσεν καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν», ὁ Ἀρεοπαγίτης σημειώνει: «Τί γὰρ ἂν γένοιτο τῆς παντελῶς ἀλύπου καὶ φωτιστικῆς ἀθανασίας ἰσόρροπον; Εἰ καὶ τὰ μάλιστα ταῖς ἡμῶν ἀναλόγοις σημασίαις αἱ παντὸς ὑψηλότεραι νοοὶ ἐπαγγελίαι σημαίνονται, τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ἀληθείας ἀποδεύσας ἔχουσι τὰς ὀνομασίας»⁴. (Κεφ. Ζ III § 5). Οἱ γνωσιολογικὲς πλαισιώσεις τοῦ ζητήματος περὶ τῆς σχέσης θεοῦ-ἀνθρώπινου εἶναι προφανεῖς: «ἀνάλογες σημασίες», «νοῦς», «ἀλήθεια», «ὀνομασία». Οἱ ἐν λόγῳ ὄροι ἀναδεικνύουν ποικίλα ἐπιστημονικὰ πεδία καὶ δραστηριότητες καθὼς καὶ ὀνοματισμούς, δηλαδὴ τὸ ἐγχείρημα γιὰ τὴν θεμελίωση καὶ τῆς καταφατικῆς θεολογίας. Μὲ τὸν σύνθετο μάλιστα ὄρο «ἀνάλογες σημασίες» δηλώνεται ὅτι μποροῦν νὰ ὑπάρχουν

4. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 560 b. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἐδάφιο πού ἀντίκειται ἀπὸ τὴν γενικότερη ἐνόητα πού ἔχει ὡς τίτλο: «Μυστήριον ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων», ἔκφραση πού ἀναδεικνύει τὸν διευρυμένο σκεπτικισμό τῆς ἀνθρώπινης σκέψης ἐναντι μιᾶς πλήρους νοηματικῆς καὶ σημασιολογικῆς ἀποκωδικοποίησης τοῦ ζητήματος περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς.

κοινές ιδιότητες στο θείο και στο ανθρώπινο, αλλά με σαφώς διαφορετικό μεταξύ τους τρόπο, οριζόμενον εκ τῆς ὄντολογικῆς καταστατικῆς θέσης τους.

II. Ἡ Ἀγάπη ὡς ἔκφραση τῶν ἱερῶν ἐνεργειῶν ἢ διαδικασιῶν

Μεταφέροντας ἐκ νέου ὁ Διονύσιος τὶς παρατηρήσεις του σὲ πρόσωπα ποὺ συστοιχοῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχία, παρατηρεῖ ὅτι ἕνας συνετὸς ἱεράρχης δὲν πρέπει νὰ δυσανασχετεῖ μὲ ὅσους ὀδηγήθηκαν στὴν πλάνη, ἀλλὰ μὲ ἀγάπη καὶ εὐλάβεια καθὼς καὶ μὲ τὶς δέουσες ἀπαντήσεις ὀφείλει νὰ προσεγγίξει τὶς ἐνστάσεις ποὺ ἐκεῖνοι διατυπώνουν καὶ παράλληλα μὲ φιλοτελῆ (δηλαδὴ στοχευτικὴ μὴς ὀλοτελοῦς ἐπικοινωνίας) διάθεση νὰ φροντίζει γιὰ τὴν διαφώτισή τους. Ἡ ἐν λόγῳ οὕτως εἰπεῖν πνευματικὴ υἰοθεσία ὑπερβαίνει τὸ σύνολο τῶν φυσικῶν δεσμεύσεων καὶ δὲν μένει στὸ μετρητικῆς τάξης ἀνταποδοτικὸ δίκαιο, τὸ ὁποῖο γενικῶς προσδίδει μίαν νομικὴ ἐρμηνευτικὴ διάσταση στοὺς ἠθικοὺς ἐπικαθορισμούς. Κάθε ἀπαίτηση ἐξάλλου περὶ συμπεριφορᾶς καὶ κάθε ἐπιχειρημα ποὺ ἐκφέρει ἕνας χριστιανὸς πρέπει νὰ διατυπώνονται μὲ ἀγαπητικὸ τρόπο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιὰ εἶναι ἡ βουλευτικὴ προθετικότητα τῶν συνομιλητῶν του καὶ ἀπὸ τὸ ἂν εἶναι αἰρετικὲς ἢ ὄχι οἱ παρατηρήσεις τους. Ὅσο καταδικαστέα λοιπὸν καὶ ἂν εἶναι ἡ αἴρεση, δὲν μπορεῖ νὰ συμπαρασύρει στὸν ἀπαξιωτικὸ ἄξονα καὶ τὸν φορέα τῆς, ὁ ὁποῖος οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργημα καὶ ἔκφραση τῆς ἀγαθότητάς του, ὅσο καὶ ἂν ὁ ἴδιος δὲν τὸ συνειδητοποιεῖ. Ὡς πρὸς τὶς ἐρμηνευτικὰς ἐπιλογές του τελεῖ σὲ πλάνη, ὅποτε ἡ θέση του δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὰ καταστατικὴ ἀλλὰ ἀντιστρέψιμη, μὲ ὅρους βεβαίως ἀναστοχαστικῶν κρίσεων. «Δεῖ δὲ τὴν σὴν ἱεραρχικὴν σύνεσιν μὴ χαλεπαίνειν ἐπὶ τοῖς πεπλανημένοις, ἀλλ' εὐλαβῶς τε ἅμα καὶ τῆς αὐτῶν φωταγωγίας χάριν ἀγαπητικῶς ἀπολογεῖσθαι πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν προσφερομένας ἐνστάσεις προπιθέντα, καὶ τοῦτο κατὰ θεσμὸν ἱερόν, ὡς οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει πάντα τὰ θεῖα περιγράφεται»⁵. Πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ μίαν καθολικὴν παρουσία τῆς ἀγάπης, χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται προϋποθέσεις ἐκ μὴς ἐνδεχομέ-

5. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 568 a. Ὁ R. Roques σημειώνει σχετικῶς: «Il n'est ni possible, ni permis, de taxer ces mystères ou d'absurdité ou de comporter comme s'ils n'existaient pas» (*L'univers dionysien*, σελ. 253). Ὁ ἀποφατισμὸς δὲν διατυπώνει λόγο γιὰ τὸ οὐκ ὄν ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν ἀδυναμία γνώσης τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπηρετεῖ σὲ μόνιμη κλίμακα τὸν θεολογικὸ ρεαλισμό.

νης ἢ προγραμματικῆς κατάστασης ἐρμηνειῶν καὶ ἀξιολογήσεων ἔναντι τοῦ ἀποδέκτη ὡς πρὸς τὰ ὅσα ὑποστηρίζει. Ἡ ἀγαπητικὴ προβολὴ πρέπει νὰ διέπεται ἀπὸ ἕναν τελολογικὸ χαρακτήρα ἀκριαία ἐπικοινωνιακῆς προοπτικῆς καὶ νὰ μὴ ἔχει τὴν κριτικὴ στόχευση μιᾶς δικαστικῆς ἀπόφασης γιὰ νομιμότητα, ἀξιολογικὸ σχῆμα πὸν ἀπορρέει ἀπὸ τὶς ἀρχές ἐνὸς συμβατικοῦ δικαίου. Οἱ τέτοιου εἴδους διαμεσολαβήσεις ὡς ἀγώγιμες ἀξιώσεις μιᾶς παραβιασθείσας τάξης δὲν εἶναι ἐκκλησιολογικὰ ἀποδεκτές. Ἡ ἀνταπόδοση ἔχει ἕναν σαφῶς ἐκκοσμιευμένο χαρακτήρα, κινεῖται ἀνάμεσα στὴν νομιμότητα καὶ στὴν νομιμοποίηση, ἀποκλείει τὶς ὑπερβάσεις καὶ πολλακίς θεμελιώνει τάσεις συμφεροντολογικῆς ἢ προστατευτισμοῦ. Ἡ ἐφαρμογὴ νομικῶν κανόνων δὲν ἔχουν θέση στὶς σχέσεις τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, οἱ ὁποῖες προπάντων καὶ καταρχὴν εἶναι προσωπικῆς, ἐκκινουῦν ἀπὸ τὸ ὅτι στὴν ἁμαρτία ὑπόκεινται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ ὅτι ἔσχατη ἀνθρωπολογικὴ στόχευση εἶναι ἡ πραγμάτωση τοῦ ἀγαθοῦ. Ἔτσι, τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ κατοχύρωση τῆς ὀπτικῆς μιᾶς δικαστικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἁμαρτία λοιπὸν ἐκλαμβάνεται ὡς μία συμβεβηκυῖα κατάσταση καὶ εἶναι ἀναστρέψιμη, διορθωτικὴ παρέμβαση πὸν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν θεογνωσίαν καὶ τὴν αὐτογνωσίαν καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἔμπρακτη διακίνησή τους στὰ καθ' ἡμέραν ἐνεργήματα. Ἐξάλλου, οἱ ἐκκλησιαστικῆς συνθηκῆς παρασάγγας ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιβάλουν ἐπιτίμια, καθότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, θὰ εἰσέγαγαν καὶ ἕναν Θεὸ τιμωρὸν καὶ ὑποκείμενον σὲ πάθη, τὰ ὁποῖα θὰ ἀλλοίωσαν τὸν ἀπόλυτο χαρακτήρα του. Ὁ Θεὸς βεβαίως ἔχει τὴν δικαιοδοσίαν ἀναφορικὰ μὲ τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἐπαναληπτικὴ ἐκδηλούμενη πρόνοιαν του, ἀλλὰ τὴν θέτει στὴν προοπτικὴ ἐνὸς διαλόγου ἐξηγητικοῦ καὶ ἀνανεώσιμου.

III. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη καὶ τὸ σωτηριολογικὸ περιεχόμενό της

Στὴν τρίτη παράγραφο τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς πραγματείας του *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, ὁ Ἀρεοπαγίτης διατυπώνει τὸν ἀκόλουθο συνοπτικὸ καὶ ρητὸ στὴν δηλωτικότητα του ὄρισμό: «*Ἀπάσης δὲ τοῦτο κοινὸν ἱεραρχίας τὸ πέρασ, ἢ πρὸς Θεὸν τε καὶ τὰ θεῖα προσεχῆς ἀγάπησις*»⁶. Στὸ πλαίσιο τῆς συζήτησης πὸν ἀνοίγει ὁ Διονύσιος γιὰ τὴν χριστιανικὴ παράδοση ἀνα-

6. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 376 a. Σχολιάζοντας ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς τονίζει: «Σημειῶσαι δέ, ὅτι τὸ τέλος, ἡγουν τὸν σκοπὸν ἀπάσης ἱεραρχίας εἶναι λέγει τῆς ἀγγε-

φορικά με την εκκλησιαστική ιεραρχία και για τὸν σκοπὸ πὸν ἔρχεται, ἡ τῆς ἔχει ἀνατεθεῖ, νὰ φέρει ἡ ἴδια σὲ πέρας, εἰσάγει καὶ τὸ θέμα γιὰ τὴν ἀγάπη ὡς τρόπο ἔκφρασης τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ θείου μετὸν ἄνθρωπο. Τὸ πρῶτο σημεῖο πὸν χρῆζει, τόσο ὡς πρὸς τὶς προτυπώσεις ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὶς στοχεύσεις, ἐπισημάνσης εἶναι ὅτι στὴν ιεραρχία δὲν ἀποδίδεται ἕνας διοικητικὸς ὀργανωτισμὸς ἀλλὰ ἕνας τελολογικὸς σχεδιασμὸς, ὁ ὁποῖος διέρχεται ἀπὸ συγκεκριμένου τύπου σχέσεις ἀναφορικότητας καὶ ἀναγωγισμοῦς, συνθήκες πὸν τὶς καθιστᾶ ἐφικτὲς ὡς ἐκ τῆς δυναμοκρατικῆς ἐντασιακῆς ὑφῆς του. Ἦδη εἶναι προφανὲς ὅτι τίθενται στὸ περιθώριο ἀπολυτοποιημένες ἢ κατὰ τυπικὴ ἐπαναληπτικότητα ἐκκοσμηκευμένες καταστάσεις καὶ στρατηγικοῦ τύπου δραστηριότητες-στοχεύσεις. Τὸ κέντρο τῶν ἀναφορῶν πάντως ἐδῶ ἐδράζεται στὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος, ἐνταγμένος στὸ ἐκκλησιαστικὸ σχῆμα, μορφοποιεῖ μία ἐσωτερικὴ τάση ἐπὶ τὰ βελίω. Ὡστόσο, ἔχει ἤδη προηγηθεῖ ἡ θεῖα κίνησις, ἡ ὁποία ἔχει διαμορφώσει μία προοπτικὴ πὸν ἀναμένει τὴν βιούμενη ἀποδοχὴ τῆς. Ἀκριβῶς λοιπὸν στὴν προηγούμενη, ἀπὸ τὴν παρατεθεῖσα, παρατήρησή του ὁ βυζαντινὸς θεολόγος ἔχει ἐπισημάνει: «Ταῦτη δὲ τῇ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτη μακαριότητι, τῇ τρισσῇ τῇ μονάδι τῇ ὄντως οὔσῃ, κατὰ τὸ ἡμῖν μὲν ἀνέφικτον, αὐτῇ δὲ ἐπιστητόν, θέλημα μὲν ἐστὶ ἡ λογικὴ σωτηρία τῶν καθ' ἡμᾶς τε καὶ ὑπὲρ

λικῆς καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα ἀγάπῃσιν, καὶ τὰ ἐξῆς κατελεγεμένα», *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* P.G. 4,120 a-b. Ἀναφερόμενος ὁ Γ. Παχυμέρης στὴν «ἀγάπῃσιν» ἐπισημαίνει: «Ἡ δὲ καὶ ἐνιαίως ἱερουργεῖται κατὰ τὴν θεῖαν καὶ ἐνιαίαν ἀπλότητα, καθ' ἣν παντελὴς ἀγάπη ἐστὶν ὁ Θεὸς (καὶ οὐ τῷ με, τῷ δ' οὐ, ἀλλ' ἐνιαῖον ἐφετὸν ὢν, ὅμως τὰς πρὸς αὐτὸν ἐφέσεις διαφόρους ἔχει πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἐφιεμένων) καὶ πρὸ τούτου ἡ ἀποφοίτησις τῶν ἐναντίων ἢ παντελὴς», *Παράφρασις εἰς τὸ Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* P.G. 3, 388 b-c. Τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιο ἀναδεικνύει τὸν προσωπικὸ καὶ μὴ μηχανιστικὸ τρόπο ἀνταπόκρισης τοῦ κάθε ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐνιαία προβολὴ τῆς θείας ἀγάπης. Ἡ ἐσωτερικὴ ἔφεσις παρουσιάζει διαφοροποιήσεις, ἰδιαιτερότητα πὸν ἀντανάκλα τὴν ἐμβέλεια τοῦ ἀτομικοῦ κατορθώματος, χωρὶς νὰ ἐπιρεάζει ὅμως οὔτε κατὰ κεραία τὴν ὑφῆ τῆς δωροθετικῆς ἐκπομπῆς τὴν ὁποία συναντᾶ, ἡ ὁποία δὲν παρουσιάζει διαφοροποιήσεις καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ συζήτησις γιὰ μία θεολογία-ἀνθρωπολογία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ, περὶ ἐνὸς κανονιστικοῦ σωτηριολογικοῦ-ἔσχατολογικοῦ a priori. Ἐξετάζοντας στὴν εὐρύτερη συνάφειά του, σημεῖα τῆς ὁποίας θὰ ἐξετάσουμε στὴν συνέχεια, τὸ ἀρεοπαγτικὸ κείμενο ὁ R. Roques σημειώνει: «Mais, unification, assimilation à Dieu ou divinization, l'activité hiérarchique n'est conceivable et possible que si elle est amour de Dieu et des choses divines. Et c'est pourquoi sans doute, de toutes les définitions complémentaires que Denys propose de but de la hiérarchie, il faut retenir, comme la plus formelle, celle du chapitre 1er de la *Hiérarchie Ecclésiastique*. Par l'amour, s'explique cette œuvre de divinisation universelle dont les personnes divines sont la cause et dont les hiérarchies sont les coopérations» (*L'univers dionysien*, σελ. 93).

ἡμᾶς οὐσιῶν»⁷. Ἡ Ἁγία Τριάδα λοιπὸν καὶ ἐν ταυτῷ Μονάδα –ὡς ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ ὡς ἡ αἰτία τῆς ἱεραρχικῆς ἄρθρωσης τῶν ὄντων, κατὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο ἀμέσως ἀνωτέρω τὴν ἔχει ὀρίσει ὁ Ἀρεοπαγίτης– κινεῖται βουλευτικὰ –καὶ θὰ προσθέταμε ὄχι ἐξαιτίας μιᾶς ὄντολογικῆς ἀναγκαιότητας, κατάστασης οὕτως ἢ ἄλλως ἀπολύτως ξένης στοῦ θεῖου–, γιὰ νὰ συμβάλει στὴν, ἀνταποκρινόμενη σὲ ἔλλογες καταστάσεις, σωτηρία τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων καθὼς καὶ τῶν ὑπεράνω ἀπὸ τὴν οἰκεία τους ὑπόστασι οὐσιῶν, δηλαδὴ τῶν ἀγγελικῶν ὑπεραισθητῶν τάξεων. Τὸ ἐσχατολογικό-σωτηριολογικὸ μοντέλο ποὺ ἐπιλέγεται εἶναι κυρίαρχο καὶ ἔχει τὴν ἔδρα του σὲ δύο δυναμοκρατικούς παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐκφράζουν τὴν ad extra παρουσία τοῦ θεοῦ: στὴν προθετικότητα καὶ στὴν ἀναφορικότητα, οἱ ὁποῖες βεβαίως καὶ δὲν προβάλλουν μία χαώδη ἐσωτερικότητα ἐκρήξεων καὶ ἐνθουσιαστικῶν τάσεων. Συνυφαίνονται στενὰ μὲ διατεταγμένα ὄντολογικῶς ὄρια, μὲ οἰκείο λόγο δομῆς καὶ προοπτικῆς. Δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ διαφεύγει ὅτι οἱ ἐν λόγω δύο βουλευτικοὶ παράγοντες προϋποθέτουν γιὰ τὴν ἐκφάνσή τους τὴν ἐκστατικὴ προβολὴ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπόλυτης τάξης δυνατότητα, τὴν λειτουργία του ὡς ποιητικῆς αἰτίας τῶν ὄντων μετὰ τὸν συγκεκριμένον τρόπο τῆς ἀποκάλυψής του καὶ ἄρα δὲν μποροῦν νὰ ἐκφύγουν οὔτε κατὰ κεραία ἀπὸ τὴν καθολικῆς κλίμακας ἔλλογη συνθήκη. Ὅθεν, ἡ θεία πρόνοια ἔχει ἕναν διευρυμένα a priori σύνθετο χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ἀποτυπωθεῖ συνοπτικὰ ὡς ἡ ἐν ταυτῷ συνύπαρξι τοῦ ποιητικοῦ μετὰ τὸ τελικὸ αἴτιο, τοῦ «ὄτι» μετὰ τὸ «διότι» ἢ μετὰ τὸ «πρὸς τί». Ἐξάλλου, σ' ἕνα θεοκεντρικὸ μοντέλο ἡ ἀπουσία μιᾶς ὑπερβατικῆς τοῦ μονοσήμαντου σύζευξης εἶναι ἀδιανόητη, καθότι ἡ θὰ ἀποδυναμωνόταν ἢ συμβολὴ τῆς θείας αἰτιότητας στὴν μετεξέλιξι τῶν ἀνθρώπων ἢ, ἀντιστρόφως, θὰ ὑποχωροῦσε ἢ ἀνθρώπινη πρωτο-

7. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 373 d. Διευκρινίζοντας τοὺς ἐδῶ ὄρους ὁ Μάξιμος παρατηρεῖ: «*Ἐπιστητὸν*. Σημείωσαι, ὅτι ἡ Ἁγία Τριάς ἐπιστητὸν ἔχει τὸ τῆς οἰκείας ὑπάρξεως γινώσκον, ὡς τὴν νῦν φαμεν τὴν ἰδίαν οὐσίαν, μόνη αὕτη ἐπίσταται. *Ἡ λογικὴ*. Σημείωσαι, ὅτι ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι λογικαί εἰσιν οὐσίαι», P.G. 4, 120 a. Στὴν ἴδια κατεύθυνση κινούμενος ὁ Παχυμέρης ἐπισημαίνει, ἀφοῦ ἔχει διευκρινίσει ὅτι ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὸν τέλειο ἱεραρχία καὶ γιὰ τὴν τέλεια ἱεραρχία: «*Ταύτης τῆς ἱεραρχίας ἀρχὴ ἡ Ἁγία καὶ μακαρία Τριάς, ἡ ὄντως οὐσα, καὶ αὐτὴ μόνη ἐαυτὴν ἐπισταμένη, ὡς ἔχει ἐπιστητὸν τὸ τῆς οἰκείας ὑπάρξεως. Ἡ δὲ θέλημα μὲν ἐστίν, ἡ τῶν λογικῶν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων σωτηρία*», P.G. 3, 388 a-b. Τὸ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον ἐδῶ εἶναι ὅτι χαρακτηρίζεται ἡ Ἁγία Τριάς μετὰ τὸν φιλοσοφικὸ ὄρο «ὄντως ὄν», διὰ τοῦ ὁποῖου περιγράφεται ὁ θεολογικὸς ρεαλισμὸς καὶ οἱ κανονιστικοὶ ὄροι ποὺ θέτει γιὰ τὴν κατανόησι καὶ ἀντικειμενικὴ ἔνταξι οἰασθήποτε κατάστασης, εἴτε γνωστικῆς εἴτε προθετικῆς σὲ μία κατηγορία, ὡς πρὸς τίς γενικῆς βέβαια ἀρχῆς ἀπὸ τίς ὁποῖες διέπεται.

βουλία. Για παράδειγμα, ως προς την πλευρά της αιτιότητας, θα έθετε έξ ὄρισμοῦ ἀντιφάσεις ως πρὸς τὸ πλήρωμα τῆς θείας πρόνοιας καὶ περιορισμούς ως πρὸς τὴν ἐμβέλειά του. Ἐκ τοῦ ἰδίου λόγου μάλιστα, πρόκειται γιὰ μία κίνηση ποὺ δὲν εἶναι γνωστικὰ ἀλώσιμη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση παρὰ μόνον ἀπὸ τὸν φορέα της, τὴν ἴδια τὴν τριαδικὴ Ἀρχή. Ὁ ἀποφατισμὸς ἐδῶ, κυρίως ως πρὸς τὶς ἐπιλεγμένες διαδικασίες καὶ ὄχι τόσο ως πρὸς τὶς γενικὲς ἀρχές, εἶναι σαφὴς καὶ συνυφαίνεται στενὰ μὲ τὴν ὅλη ὄντολογικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἔχει ἀναδειχθεῖ. Ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ ὡς ἐκ τῶν οἰκείων του προϋποθέσεων νὰ ἀναχθεῖ μὲ ὄρους ἀντικειμενικῆς ἐγκυρότητας ὄχι μόνον στὸ βάθος τοῦ θείου «εἶναι» ἀλλὰ καὶ στὸν ἐξειδικευμένο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδηλώνεται, ἐν συνόλῳ ἢ κατὰ περίπτωσιν, ἡ θεία ἐφετικὴ ἀναφορικότητα. Ἄρα, πρέπει νὰ αὐτοπεριορίζεται ὡς πρὸς τὶς κατηγοριακὲς ὀριοθετήσεις μὲ τὶς ὁποῖες θὰ ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψει τὸ Ἐκεῖθεν καὶ τὶς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνει μὲ ὄρους ἐνδεχομενικότητας ἀλλὰ καὶ διαψευσιμότητας ὡς πρὸς τὴν αὐστηρὴ δηλωτικότητά τους. Ὁ ἀποφατισμὸς μάλιστα περιλαμβάνει καὶ τὶς θεῖες ἐνέργειες, τουλάχιστον κατὰ τὴν καθεαυτότητά τους. Μόνον ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς κατέχει γνωστικὰ τὴν ἐν λόγῳ κίνησή του, ἡ ὁποία εἶναι σὲ ἀπόλυτη κλίμακα ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του ὡς προβολή, χωρὶς νὰ ὑπεισέρχονται στὸν ἐν λόγῳ συσχετισμὸ ἱεραρχήσεις. Θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ τὸν χαρακτηρίσουμε μὲ τὸ ἀριστοτελικὸ ὡς «νόησις νοήσεως» χωρὶς ἀνάμεσα στὴν ὀνομαστικὴ καὶ στὴν γενικὴ πτώση νὰ παρεμβάλλεται ἔστω καὶ ἡ ἐλάχιστη ἐτερότητα ἢ ἐξέλιξη. Ἐπίσης, οὔτε ἀκόμη καὶ ἡ ἴδια ἡ ταυτότητα νομιμοποιεῖται νὰ χρησιμοποιηθεῖ, ἡ ὁποία σὲ κάποιο βαθμὸ εἶναι ἀλλοιωτικὴ τῆς ἐνότητος, ἀφοῦ εἰσάγει μία ὑποστατικὴ διπλόη, μία σχέση ὡς πρὸς τὴν ἀκόμη καὶ ἐνδοῦποστατικῶς. Καὶ προφανῶς θὰ ἐννοεῖται ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ὑφίσταται ἔστω καὶ ἡ στοιχειώδης τομὴ στὴν περιοχὴ τῆς θείας ὑπαρξῆς, ἡ ἀγαπητικὴ κίνηση δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐξωτερίκευση τῆς κατάστασης ἀκριβῶς ποὺ εἶναι –καὶ κατέχει– ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς καὶ ἡ ὁποία συνεπαγωγικῶς περιλαμβάνει καὶ τὴν γνωσιολογικὴ διάσταση. Μὲ βάση πάντως τὰ γενικότερα συμφραζόμενα τόσο τοῦ Ἀρεοπαγίτη ὅσο καὶ τοῦ συνόλου σχεδὸν τῆς χριστιανικῆς παράδοσης τῆς Ἀνατολῆς, ἐδῶ δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν θεία οὐσία, ἡ ὁποία παραμένει παντελῶς ἔξω ἀπὸ κάθε σχέση μὲ τὴν κτίση, ἀλλὰ γιὰ τὸ σύνολο τῶν βουλητικῶς κινούμενων προβολῶν της⁸.

8. Γιὰ τὴν διάκριση τῆς θείας οὐσίας ἀπὸ τὶς θεῖες ἐνέργειες στὸ ὑπερθετικὸ πλαίσιο τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς πραγματείας τοῦ Διονυσίου

Κατὰ τὸν Διονύσιο ὡστόσο, ἡ ἐν λόγῳ μελλοντικὴ προοπτικὴ δὲν ἔχει τίς προϋποθέσεις νὰ πραγματωθεῖ μὲ ἄλλον τρόπο, παρὰ μόνον ἂν οἱ ἐπικείμενοι σωθησόμενοι θεωθοῦν, μεταποίησι πού συνυφαίνεται καὶ μὲ τὴν ἐνεργὸν –προφανῶς συνειδητὴ καὶ μὲ προσωπικὲς πρωτοβουλίες– παρουσία τους. «Ἡ δὲ (σωτηρία) οὐχ ἑτέρως γενέσθαι δύναται, μὴ θεουμένων τῶν σωζομένων. Ἡ δὲ θέωσις ἐστὶν ἢ πρὸς Θεόν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε καὶ ἕνωσις»⁹. Ἡ θεία παρέμβασις δὲν διαρθρώνεται ἀνταποδοτικῶς ἐκβιαστικά καὶ ἐξικνεῖται ὡς ἕνα σημεῖο, παρὰ τὸ ὅτι ἔχει ἤδη χορηγήσει στὸν ἄνθρωπο τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ κατανοήσῃ τίς σωτηριολογικὲς-ἐσχατολογικὲς στοχεύσεις της, τὸν πυρηνικὸ λόγο τῆς ἐκδήλωσής της. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόησις δὲν γίνεται μὲ ὄρους αὐτοματικῆς ἀκολουθίας, προφανῶς διότι ἔτσι θὰ ἐκαταργεῖτο ἡ ἔννοια τοῦ ἀγωνίσματος καί, μὲ γενικευτικούς ὄρους, τῆς συνειδητότητας, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴν κεφαλαῖωδὴ σύνθεσις γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεῖον. Πρόκειται λοιπὸν κατὰ βάση γιὰ ἕναν βαθμιαῖο μετασχηματισμὸ τῆς καταστατικῆς θέσης στὴν ὁποία εὐρίσκονται οἱ ἄνθρωποι ἐξαιτίας τῆς μὴ ἐξαρχῆς καὶ εἰσέτι πλήρους ἀφομοίωσης τῶν θείων χορηγιῶν. Τὸ ἀριστοτελικὸ μοντέλο μετάβασης ἀπὸ τὸ «δυνάμει» στο «ἐνεργεία» μὲ προοπτικὴ τὴν «ἐντελέχεια» ἄνετα ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ, ἀρκεῖ νὰ μὴν ἐκληφθεῖ μὲ φυσικοοργανισμικούς ὄρους, οἱ ὁποῖοι ἐμπεριέχουν μία μὴ συνειδητὴ καὶ ὀρμικὴ φορὰ καὶ ὑπόκεινται, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, σὲ ἀναγκαιότητες. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι στο χριστιανικὸ

Περὶ θείων ὀνομάτων (P.G. 3, 816 b-826 c) καὶ τὴν πραγματεία του *Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας* (P.G. 3, 998 a-1064 a, περιλαμβανομένης καὶ τῆς παραφράσεως τοῦ Γεώργιου Παχυμέρη). Πρβλ. Γρ. ΠΑΛΑΜΑ, *Περὶ θείων ἐνεργειῶν καὶ τῆς κατ' αὐτάς μεθέξεως* (*Συγγράμματα*, τόμ. Β', ἐκδ. καὶ ἐπιμ. Π.Κ. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 96-136. Ἐπίσης, LOSSKY VL., *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας* (μτφρ. Σ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 73-99.

9. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* P.G. 3, 373 d-376 a. Γιὰ νὰ καταστήσει πιὸ σαφὲς τὸ ζήτημα, ὁ Παχυμέρης μὲ τὴν μέθοδο τῆς ἀναλογικῆς πολυσημαντότητας παρατηρεῖ: «Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ἄλλων φαμεν σώζεσθαι ἀπὸ φόβου, ἡγουν τῇ ἀφοβίᾳ προσπελάζειν, σώζεσθαι ἀπὸ φόβου, ἡγουν τῇ ζῳῇ προσπελάζειν· σώζεσθαι ἀπὸ νόσου, ἡγουν ἐντὸς τῆς ὑγείας γίνεσθαι· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν προκειμένων τὸ σώζεσθαι ἀπὸ ἁλλοτριώσεως Θεοῦ προσπελάζειν τῷ Θεῷ καὶ θέωσις ἐστίν», P.G. 3, 388 b. Τὸ ἀνωτέρω παράθεμα κινεῖται μὲ ὄρους ἄρσης καὶ θέσης, μέσα ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν τῶν ἀντιθέτων. Ἡ ἀκόλουθη ἐπισήμανσις τοῦ R. Roques εἶναι ρητὴ: «Aux yeux de Denys, il n'y a pas de divinisation en dehors des cadres hiérarchiques voulus et fixés par Dieu» (*L'univers dionysien*, σελ. 92). Ὁ τρόπος συγκρότησις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος συνιστᾷ, κατὰ τὸν τρόπο πού ἔχει ὀρισθεῖ ἀπὸ τὸν Χριστὸ καὶ τοὺς Ἀποστόλους, τὴν ὑποχρεωτικὴν βάση γιὰ τὸ πλήρωμα οἰασθήποτε κίνησις.

άνθρωπολογικό πλαίσιο κυρίαρχη θέση κατέχει η ἐλεύθερη προαίρεση, τῆς ὁποίας τὶς πηγές μποροῦμε νὰ συναντήσουμε ἐκ νέου στὸν Σταγειρίτη¹⁰. Ἡ θέωση ὡστόσο εἶναι ἡ στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ –δηλαδή ὡς πρὸς ὃ,τι δὲν αἶρει τὴν διάκριση τοῦ κτιστοῦ ἀπὸ τὸ ἄκτιστο καὶ δὲν ἐπεισάγει πανθειστικές τάσεις– ἀφομοίωση καὶ ἔνωση μὲ τὸν Θεό, διαδοχικὲς καταστάσεις πού, μὲ βάση τὰ συμφραζόμενα ἀπὸ ἄλλες ἐπισημάνσεις τοῦ Ἀρεοπαγίτη, σχετίζονται καὶ ἐδῶ μὲ τὶς θεῖες ἐνεργείες, τὶς ad extra προβολές τῆς θείας οὐσίας. Πρόκειται γιὰ τὴν μέθεξι, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸ χριστιανικὸ σκεπτικὸ περὶ ἀνθρωπίνου προσώπου, ὡς πρὸς τὸν παραλήπτη μιᾶς χορηγίας προϋποθέτει τὴν συνειδητὴ συμμετοχὴ του καὶ ὀδηγεῖ σὲ γονιμοποιητικὲς προβολές του¹¹. Ἔχει ὄντολογικὲς βάσεις καὶ μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ ἀπὸ τὸν παραλήπτη γνωσιολογικὰ καὶ ἠθικὰ καὶ γιατί ὄχι, καὶ αἰσθητικὰ, μὲ τὸ δεδομένο ὅτι ὁ Ἀρεοπαγίτης ἔχει διατυπώσει συστηματικὲς προτάσεις περὶ μεταφυσικοῦ καὶ φυσικοῦ κάλλους¹². Ἐξάλλου, πῶς θὰ ἀφομοιωνόταν μία χορηγία ὅπως ἡ θεία, ἂν δὲν ἐνεργοποιοῦνταν ἐντασιακὰ οἱ ἀνώτερες ἀνθρώπινες καταστάσεις; Ἡ προαναφερθεῖσα μεταποίησις εἶναι ἄλλωστε καὶ ἡ σκοποθετικὴ φορὰ πού διέπει τὴν ἱεραρχία στὸ σύνολό της, ὡς τὴν ἱστορικὴ καὶ τελεστικὴ ἄρθρωση τοῦ θείου ἐσχατολογικοῦ σχεδιασμοῦ. Δὲν θὰ ἀνεφύετο ἀποχρῶν λόγος γιὰ τὴν συνθετικὴς ἐπαναδιάταξης τῶν διεστώτων ὑπαρξή της καὶ τὴν διαμεσολαβητικὴ λειτουργία της, τὴν ἐπικαιρικὰ χωροχρονικὴ ἀποστολὴ πού διαδραματίζει στὸ ἐκκλησιολογικὸ πλαίσιο, ἂν δὲν ἀνέπτυξε ἕναν ἐντελῆ προγραμματισμὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Οἱ διαμεσολαβήσεις της μάλιστα, παρὰ τὸν κατιόντα τρόπο πού ἀκολουθεῖ γιὰ νὰ προσφέρει τὸ θεῖο φῶς στοὺς πιστοὺς, λειτουργοῦν καὶ μὲ τὸν ἀνιόντα, καθότι ὀδηγεῖ σὲ ἀνατάξεις τὰ ἐν λόγῳ μέλη της. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐντοπίζεται ἡ ἄμεση ἀγάπη πού ἀπευθύνεται στὸν Θεὸ καὶ στὰ ἐνεργήματά του καὶ πού πραγματο-

10. Γιὰ τοὺς ὅρους πού συγκροτοῦν τὴν χριστιανικὴ προαίρεση-αὐτεξούσιο, βλ. ἐνδεικτικὰ ΜΠΕΝΑΚΗ Λ., «Ἐλευθερία καὶ ἀναγκαιότητα στὴ βυζαντινὴ φιλοσοφία», *Δωδώνη ΚΕ'* (1996), σσ. 203-220. Γιὰ τὴν ἀριστοτελικὴ προαίρεση, βλ. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*.

11. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς μέθεξης στὴν χριστιανικὴ Ἀνατολή, βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Περὶ θείας καὶ θεοποιῶς μεθέξεως (Συγγράμματα, τόμ. Β')*, ἔκδ. καὶ ἐπιμ. Π.Κ. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1966), σσ. 137-163.

12. Βλ. *Περὶ θείων ὀνομάτων*, P.G. 3, 729 a-736 b, ὅπου ἡ γενικότερη θεματολογία ἀναφέρεται στὴν ὄντολογικὴ ἀνυπαρξία τοῦ κακοῦ καὶ τῆς συμβεβηκυίας παρουσίας της στὸν ἄνθρωπο. Βλ. σχετικῶς CORSINI E., *Il trattato 'De divinis nominibus' dello Pseudo-Dionigi e i commenti neoplatonici al Parmenide*, Torino 1962, σσ. 12-38.

ποιείται μ' ἓναν ἱερὸ τρόπο, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφομοιώσει στὸν ἐφικτὸ ἀνθρωπίνως πλήρη βαθμὸ τὰ στοιχεῖα τῆς θεότητας καὶ τῆς ἐνότητας, ὅ,τι δηλαδή ἀποκλείει τὶς σχάσεις καὶ φέρει στὸ προσκῆνιο τὶς ὅλο καὶ ἀνανεούμενες διαλεκτικὲς συναντήσεις. Ἡ ἱεραρχία προσφέρει στοὺς πιστοὺς ὅ,τι ἐκ Θεοῦ ἔχει λάβει, γιὰ νὰ κινήσει τὶς οἰκείες τοὺς διεργασίες. Σύμφωνα μὲ τὴν γραφίδα τοῦ Ἀρεοπαγίτη ἀναφορικά μὲ τὴν πρὸς τὸν Θεὸ ἀγάπη, ἡ ἐν λόγῳ φορὰ ὀρίζεται ὡς: «ἐνθῶς τε καὶ ἐνιαίως ἱερουργουμένη¹³». Ἡ ἱεραρχία λοιπὸν διαμορφώνει τὶς τελεστικὲς συνθῆκες, οἱ ὁποῖες ἔρχονται νὰ τροφοδοτήσουν καὶ νὰ ὀριοθετήσουν δυναμοκρατικὰ καὶ μὲ συγκεκριμένη στόχευση τὶς ἀνθρώπινες ἀναφορές. Ἔτσι, κάθε ἀνθρώπινη καθ' ἕξιν προβολὴ συνιστᾷ πρωταρχικὸ δεδομένο τῆς, ἐνεργοῦ καὶ ὑπὸ τὶς προϋποθέσεις τῆς διαμόρφωσής της, συνειδήσεως, ἐνῶ παράλληλα καθίσταται πηγὴ βεβαιότητας, τόσο ὡς πρὸς τὶς ἀφορές της ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὶς στοχεύσεις της, μόνον ἐὰν παρεμβάλλεται ἡ ἱεραρχία ὡς θεανδρική θέσμιση καὶ ἀέναη λειτουργία. Ἔτσι, δὲν ἔρχονται στὸ προσκῆνιο μόνον τὰ ἀφηρημένα ἐννοιολογικὰ πεδία ἀλλὰ καὶ οἱ διὰ τῶν μεσολαμβάνσεων πραξιακὲς συνθέσεις, οἱ ὁποῖες προφανῶς σ' ἓνα ἐκκλησιαστικὸ πλαίσιο εἶναι καὶ τελεταρχικὲς. Συμβολίζουν μὲ αἰσθητὸ τρόπο τὶς ὑπεραισθητὲς καταστάσεις, οἱ ὁποῖες δὲν ὑπόκεινται ἄνετα σὲ ἐννοιολογικὲς τεχνολογήσεις καὶ σὲ κατηγοριακὲς ἐντάξεις. Σχολιάζοντας ὑπὸ μίᾳ προοπτικῇ γενικότερων διαπιστώσεων τὰ ἀνωτέρω, θὰ σημειώναμε ὅτι καὶ ἐδῶ ἡ κίνηση πρὸς τὸν Θεὸ δὲν πραγματοποιεῖται μὲ ὄρους μονοσήμαντα ἀνθρωπολογικοὺς –οἱ ὁποῖοι μάλιστα σὲ πλεῖστες περιπτώσεις ὑπερβαίνονται ἀπολύτως–, ἀλλὰ μὲ ἐφαλτήρια πού ἔχουν λάβει τὶς ἰδρυτικὲς προϋποθέσεις τοὺς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἁγία Τριάδα σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ καὶ τὶς ὁποῖες οἰκείως καὶ βεβαίως ἀναλόγως –καὶ ἐδῶ μὲ ὀριοθετημένη ἔσχατη ἐμβέλεια– ἀφομοιώνουν οἱ ἐν ἐπιγνώσει καὶ αὐτεπιγνώσει τελοῦντες ἄνθρωποι, προκειμένου νὰ προβοῦν σὲ αὐτό-μετασχηματισμοὺς ἢ τουλάχιστον σὲ αὐτό-ρυθμίσεις. Τὰ ἀνθρωπολογικὰ δεδομένα δὲν μποροῦν σὲ καμία περίπτωση νὰ παραμείνουν στὴν ἴδια καταστατικὴ θέση,

13. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* P.G. 3, 376 a. Ὁ R. Roques παρατηρεῖ σχετικῶς: «Une plus grande unification caractérise toujours les opérations les plus saintes de la hiérarchie» (*L' univers dionysien*, σελ. 93). Σύμφωνα μὲ τὸ σχόλιο τοῦ Μαξίμου: «Τὸ δὲ ἐνιαίως ἱερουργουμένη δηλοῖ τὸ ὄλοσχερῶς καὶ μονοτρόπως πρὸς τὴν τοιαύτην λατρείαν ὄρῃν», P.G. 4, 120 b. Τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιο ἀποκλείει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας μεταξὺ τῆς πρὸς τὸ θεῖον καὶ τῆς πρὸς τὰ αἰσθητὰ ὄντα φορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, παρότι τὰ τελευταῖα συνιστοῦν θεοφάνειες, καὶ ὀρίζει τὴν καθολικὴ ἀναφορὰ πρὸς τὸ θεῖον μὲ «τροπές» μονοσήμαντες.

διότι, πέραν τῶν ἄλλων, ὁ Θεὸς παρίσταται μέσῳ τῆς πρόνοιάς του τρόπον τινὰ ἐργαλειακὰ καὶ χρηστικὰ γιὰ τὸ κάθε ἄτομο, μὲ συνθήκες βέβαια ἀπολύτως ποιοτικὲς καὶ μὲ προοπτικὲς μεταποιητικὲς καὶ ὄχι ποσοτικὰ ὠφελμιστικὲς. Τὸ μοντέλο ποὺ διήκει εἶναι σαφῶς καὶ στὴν παρούσα συνάφεια δυναμοκρατικό, καὶ ὄχι μόνον ἐπειδὴ συνδέεται μὲ τὴν χριστιανικὴ τελολογία, ὡς ἐσχατολογία καὶ σωτηριολογία, ἀλλὰ καὶ ὡς διαδικασία ποὺ βαθμιαῖα θὰ τὴν πραγματώσει. Ἡ συζήτηση προφανῶς ἀλλάζει περιεχόμενο, ὅταν ἔλθει στὸ προσκήνιο τὸ κατόρθωμα τῆς ἀγιότητας.

IV. Ὁ μυστικὸς χαρακτῆρας τῆς Ἀγάπης

Χρησιμοποιώντας, σὲ μίαν ἄλλη θεματικὴ ἐνότητα, ἕναν οἰονεὶ ἀφηγηματικὸ τόνο, ὁ Ἀρεοπαγίτης τονίζει ὅτι ἡ ἀγιόγραφος δέλτος δίδαξε στοὺς κατὰλληλους γιὰ θέωση τὴν προερχόμενη ἀπὸ τὸν Θεὸ κτιστὴ ὑπαρξὴ καὶ διακόσμηση τῶν ὄντων καὶ τὴν νομικανομιστικῆς τάξης ἱεραρχία, τὶς ὁποῖες μάλιστα χαρακτηρίζει ὡς προαναγγελίες τῶν προφητῶν. Ἔτσι, προσδίδει καὶ μίαν ἱστορικὴ διάσταση στὸ ζήτημα, ἢ συνδέει τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία μὲ ὀρισμένα σημεῖα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Καταρχάς, πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ καταλληλότητα δὲν μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἀποκλειστικὰ στὴν προοπτικὴ τοῦ θείου προορισμοῦ, διότι θὰ ἐκλονίζοντο βασικὲς δογματικὲς χριστιανικὲς θέσεις, ὅπως π.χ. τὸ ἀνθρώπινον αὐτεξούσιον. Εἶναι ἀπαραίτητο λοιπὸν νὰ προσεγγισθεῖ, μὲ βᾶση τὰ προηγηθέντα συμφραζόμενα, ἀναφορικὰ μὲ τὰ ὅσα τελοῦνται ἐκ νέου στὸ πλαίσιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Πέραν τῆς ἐξειδίκευσης τῶν προβολῶν, ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν φυσικὴ καὶ τὴν ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψη ἀντιστοίχως, γιὰ τὴν θεία οἰκονομία στὸ σύνολό της. Τὸ ἐν λόγω συναμφοτέρον δὲν εἶναι ἴσσοнос σημασίας, καθότι τὸ ὅλο ζήτημα μεταφέρεται σὲ μίαν συνθετικὴ θεώρηση καὶ συνυφαίνει μεταξὺ τους ὑπαρξιακὰ ζητήματα ποὺ ὠθοῦν, ἐν τῇ συνθέσει τους, σὲ ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ κορυφαία θεολογικά, τόσο καθεαυτὰ ὅσο καὶ κατὰ ἐμφάνισή τους ὡς φυσικὴ ἱστορία. Ἄρα, καὶ ἐδῶ ὁ ἐνδοανθρωπολογικὸς παράγων δὲν εἶναι ἐφικτὸ νὰ ἐξαντλήσει στὴν πληρότητά του ἕνα στοιχεῖο ἐκστατικῆς προβολῆς ὅπως εἶναι ἡ ἀγάπη. Παράλληλα, ὁ Διονύσιος τονίζει ὅτι ἡ ἐν λόγω δέλτος δίδαξε καὶ τὴν ἀγαπητικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του, ἢ ὁποῖα τοὺς ὀδηγεῖ σὲ ἐνοράσεις ποὺ δὲν προσδιορίζονται μὲ αἰσθησιοκρατικοῦ τύπου ὀρθολογικὰ κριτήρια, ἀλλὰ ἔχουν μυστικὸ καὶ ἀπόρητο χαρακτῆρα, δὲν ὑπόκεινται δηλαδὴ σὲ τρέχουσες σημασιο-

λογικές τεχνολογήσεις, οί όποίες ἐγκλωβίζουν τόν ἄνθρωπο σ' ἓναν μετρήσιμο καί προβλέψιμο όρίζοντα δραστηριοτήτων. Ἐκ νέου μάλιστα τὸ γνωσιοθεωρητικό ζήτημα συνδέεται μὲ τὸ ἠθικό-ὑπαρξιακό, ὅποτε οί κατηγορίες δὲν ἔχουν μονοσήμαντο χαρακτήρα. Ἡ ἀγάπη, μὲ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐνσαρκωμένου Λόγου, ὀδηγεῖ σὲ ἐσωτερικὲς ἐνεργοποιήσεις, οί ὅποίες ἀναβιβάζουν τοὺς μαθητὲς καί κατ' ἐπέκταση κάθε πιστὸ σὲ τέτοια γνώση πού ὑπερβαίνει τὴν μεθοδολογικὰ ἄσπογη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. "Όταν λοιπὸν οί συναισθηματικὲς ἀποχρώσεις ἔχουν τὶς ἐν λόγω τάξης προβολές, διαμορφώνεται ἓνα γνωσιοθεωρητικό πεδίο πού δὲν χρειάζεται πλέον διαμεσολαβήσεις. Τὰ δίδαξε αὐτὰ λοιπὸν καί τὰ ἐνρίζωσε ὁ Χριστὸς στοὺς ἀποδέκτες τῶν λόγων του ἀπὸ κοινού μὲ τὶς ἱερὲς τελετὲς καί τὶς θεόμορφες ἀνυψώσεις, ὅποτε ἡ θεία οἰκονομία ἐμφανίζεται ἐκ νέου καί μὲ τὴν ποιμαντικὴ διάστασή της. Ἡ τελεστικὴ συνθήκη προσλαμβάνει τὴν διάσταση τοῦ ἀπαραίτητου, καθότι ἐνεργοποιεῖ δράσεις τέτοιες οί ὅποίες συμπεριλαμβάνουν καί τὶς σωματικὲς συμμετοχές, προκειμένου ἡ ὑπαρξιακὴ ἐνεργοποίηση νὰ μὴ εἶναι ἐλλιπὴς καί νὰ μὴ διεκδικεῖ τὸν ὀρίζοντα μᾶς μονοσήμαντης ἰδεαλιστικῆς προβολῆς. Ἡ ἀποστασιοποιημένη ἐκ τῶν ἔμπρακτων ἐκδηλώσεων θρησκευτικότητα εἶναι καί ἐδῶ ἐκτὸς συζήτησης: «Πᾶσα μὲν γὰρ ἱερὰ καί ἀγιόγραφος δέλτος, [...] ἡ θείων ἐρώτων ἄσματα καί ἐνθέους εἰκόνας, ἡ τῶν ἐσομένων τὰς ὑποφητικὰς προαναρρήσεις, ἡ τὰς ἀνδρικὰς Ἰησοῦ θεουργίας, ἡ τὰς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν θεοπαραδότους καί θεομιμήτους πολιτείας καί ἱερὰς διδασκαλίας, ἡ τὴν κρυφίαν καί μυστικὴν ἐποψίαν τοῦ τῶν μαθητῶν ἀγαπητοῦ καί θεσπεσίου, ἡ τὴν ὑπερκόσμιον Ἰησοῦ θεολογίαν τοῖς πρὸς θεῶσιν ἐπιτηδεῖοις ὑψηλῆσατο, καί ταῖς ἱεραῖς τῶν τελετῶν καί θεοειδέσιν ἀναγωγαῖς συνερρίζωσεν»¹⁴. Παράλληλα, ὁ ἀποφατισμὸς ἐκ νέου συνιστᾷ ὄριο στὴν ἀνθρώπινη κατάσταση, χωρὶς ὅμως σὲ καμία περίπτωση νὰ καταργεῖ τὸν ἀναγωγισμὸ τῶν ὄντως πιστῶν στὶς θεῖες ἐκφαντορίες. Ἴσως μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἐπιπλέον κίνητρο, ἓνα ἐρέθισμα γιὰ μία ἐν μέρει ἀπο-

14. *Περί Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 429 c-d. Πρόκειται γιὰ ἐδάφιο ἀπὸ τὸ κεφάλαιο πού ἀναφέρεται σὲ ὅσα τελοῦνται κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη. Ὁ R. Roques, σχολιάζοντας τὸν ὄρο «εἰκόνα», σημειώνει: «En aucune manière, l'image ne saurait être méprisée parce qu'elle est image. Son caractère la réfère constamment à la réalité qu'elle représente et qu'elle contient dans une certaine mesure. Elle possède une vraie valeur "anagogique" et, à ce titre, elle mérite notre assentiment» (*L'univers dionysien*, σελ. 219). Ἡ ὄντολογικὴ ἀντικειμενικὴ συνθήκη ἐνὸς a priori πού ἐνυπάρχει στὴν ἀνθρώπινη ἐσωτερικότητα συνιστᾷ τὸ ἐφαλτήριο γιὰ τὶς κινήσεις της.

κωδικοποίηση του μυστηρίου, συνδεόμενη με την όλο και περαιτέρω κατάκτηση του «καθ' ὁμοίωσιν» και της θέωσης, για μία διεύρυνση των ἐπιστημονικῶν ὀριζόντων στην ὑπερφυσική κλίμακα. Ἡ ἐπίγνωση λοιπὸν τοῦ μεταφυσικοῦ ρεαλισμοῦ συνιστᾶ γιὰ τὸν ὑποψιασμένο ἄνθρωπο προωθητικὴ δύναμη γιὰ μετοχή σὲς προβολές τοῦ θείου. Ἐπομένως, καμία κατάσταση δὲν μπορεῖ νὰ τεθεῖ ὡς αὐτονόητη, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ μία προσέγγιση ποὺ διαρρηγνύει τὸ κέλυφος τῆς βεβαιότητας, χωρὶς ὅμως νὰ εἰσάγει συνθῆκες σκεπτικισμοῦ ἢ ἀγνωστοπισμοῦ, ὑποκειμενικῶν στάσεων ἀποτρεπτικῶν τῆς κίνησης γιὰ διαλεκτικὴ μὲ τὸ θεῖον καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὀριμότητας ποὺ τὴν τροφοδοτεῖ.

V. Ἡ ἀγάπη ὡς μετασχηματιστικὴ μετοχὴ στὴ θεία φιλανθρωπία

Σὲ μίαν ἄλλη θεματικὴ συνάφεια, ὁ Διονύσιος παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἱεράρχης, διεπόμενος ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ ὀδηγηθοῦν σὲ καθολικὴ κλίμακα οἱ ἄνθρωποι στὴν σωτηρία τους καὶ νὰ κατακτήσουν βαθμιαία τὴν συνειδητοποίηση τῆς ἀληθείας, σημειώνει ὅτι τὰ εὐαγγέλια διακηρύττουν ὅτι ὁ Θεὸς ἀπὸ φυσικὴ, –ὄντολογικὰ πηγαία, θὰ τὴν χαρακτηρίζαμε– ἀγαθότητα καὶ φιλανθρωπία ἔκρινε ἄξιο –κινούμενος δηλαδή προθετικά– νὰ ἐπικοινωνήσῃ ὁ ἴδιος μὲ τὸ ἀνθρώπινο γένος καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὶς διόδους γιὰ τὴν ἔνωση ὅλων τῶν ἀνθρώπων μὲ τὶς προβολές ποὺ ὡς ὑπερφυσικὴ ὄντοτητα ἐκπέμπει πρὸς αὐτούς. «Ὁ μὲν ἱεράρχης ἐκάστοτε τῇ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσει ἅπαντας ἀνθρώπους θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, ἀνακηρύττειν πᾶσι τὰ οὕτως εὐαγγέλια, Θεὸν ἴλεω τοῖς ἐπὶ γῆς ἐξ οἰκειᾶς ὄντα καὶ φυσικῆς ἀγαθότητος, αὐτὸν ὡς ἡμᾶς ἀφικέσθαι διὰ φιλανθρωπίαν ἀξιῶσαντα καὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐνώσει δίκην πυρὸς ἀφομοιωσάι τὰ ἐνωθέντα, κατὰ τὴν αὐτῶν πρὸς θεῶσιν ἐπιτηδειότητα»¹⁵. Ἡ ἐκ νέου ἐπαναφορὰ τῶν γνωσιολογικῶν στοιχείων προφανῶς καὶ δὲν εἶναι

15. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 393 a. Πρόκειται γιὰ ἐδάφιο, ὅπως καὶ τὸ ἐπόμενο τῆς ἰδίας παραγράφου, ἢ ὅποια ἀνήκει στὴν θεματικὴ ἐνότητα ποὺ ἀναφέρεται στὸ μυστήριον τοῦ φωτισματος-βαπτίσματος. Ο R. Roques σχολιάζει σχετικῶς: «La grâce de divinisation attachée au baptême est-elle inséparable de la clarté de l'intelligence qui nous révèle les exigences et la nature de la vie divine en nous» (*L'univers dionysien*, σελ. 247). Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ σύνολο τῶν ἀνωτέρω ἀπουσιάζει ρητὰ τὸ πανθειστικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ στὸν ἄνθρωπο εἶναι ἐγκεντρισμένες μόνον οἱ θεῖες ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες ἀποκαλύπτονται καὶ ἐνεργοποιοῦνται μέσῳ τοῦ βαπτίσματος.

ἄνευ σημασίας. Ἐδῶ ἐπισημαίνεται καταρχὰς ἡ διάχυτη συνάφεια πού διήκει ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν ἰδιοτήτων οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τὸ θεῖον. Δὲν ὑπάρχουν τομὲς μεταξύ τους καὶ ἔτσι τὰ βουλευσιαρχικὰ καὶ τὰ νοητικὰ στοιχεῖα δὲν συνιστοῦν ἀνεξάρτητους παράγοντες ἀπὸ τὰ ὄντολογικά, ἀλλὰ συνανήκουν στὴν ἴδια ἐνότητα, καὶ συνιστοῦν ὅ,τι μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ὡς ὑπαρκτικὸ πλήρωμα. Μὲ τὸν συνδυασμὸ τους λοιπὸν ἢ μὲ τὴν συνθετικὴ προβολή τους –κατ' οἰκονομίαν οἱ ὄροι– πραγματώνεται ἡ ἐπικοινωνία τοῦ θεοῦ μὲ τὸ ἀνθρώπινο, ἢ ὁποῖα εἶναι συντελεστικὴ μεταφορᾶς τῶν ὄρων ὑπαρξῆς τοῦ πρώτου στὸ δεύτερο. Ὡστόσο, καὶ ἐδῶ οἱ παραλαβές-μετοχές δὲν γίνονται μὲ μηχανιστικὸ ἢ βιοοργανικὸ τρόπο καὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς προσωπικὲς πρωτοβουλίες τῶν παραληπτῶν καὶ ἀπὸ τὶς ἱκανότητες ἀναγωγῆς πού διαθέτουν ἢ ἔχουν ἀναπτύξει. Ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὶς δύο πραγματικότητες δὲν εἶναι ὑπερβάσιμη καὶ ὀρίζει συνθῆκες ἀμφισημαντότητας. Συνεπαγωγικὰ λοιπὸν, καὶ ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὸ ἀγιογραφικὸ ἐδάφιο, πού δὲν εἶχαν θέλημα σάρκας καὶ ἡδονῆς, δηλαδὴ εἶχαν ὑπερβεῖ τὰ ὑλαῖα φρονήματα, ἀλλὰ καὶ ἐν ταυτῶ εἶχαν ἀναπτύξει διάθεση καὶ ἐπιθυμία λύτρωσης καὶ ἐλευθέρωσης ἐκ τῶν παθῶν τους ἐδέχτηκαν τὶς χορηγίες τοῦ Θεοῦ καὶ ἔγιναν τέκνα του. Κατέκτησαν ὑπὸ τοῦς οἰκείους τοὺς ὄρους τὸ ὑπαρκτικὸ πλήρωμα. Στὴν παρούσα θεματικὴ συνάφεια, ἡ ἐλευθερία προσεγγίζεται καὶ ὡς πρὸς τὰ δύο χαρακτηριστικὰ της: α) ὡς ἄρνηση ἀπὸ κάτι, ἐπειδὴ ἔχει καταστῆ συνειδητὴ ἢ ἀπαξία του καὶ β) ὡς θέση γιὰ κάτι, προκειμένου νὰ προσλάβει θετικὸ δημιουργικὸ περιεχόμενο καὶ ἔτσι νὰ ὠθεῖ πρὸς τὴν δημιουργία ἐνὸς νέου κόσμου ὑπερβατικοῦ τοῦ συμβατικοῦ. Ὁ προβληματισμὸς προσλαμβάνει καὶ ἠθικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἔτσι εἰσάγεται ἕνας τρόπος τινὰ ἠθικὸς δυῖσμός, αὐστηρὰ ὁμως μόνον ὡς πρὸς τὶς ἐπιλογές καὶ τὰ ἐνεργήματα πού τὶς ἐκδιπλώνουν καὶ ὄχι ὡς πρὸς τὴν a priori καταστατικὴ θέση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Καὶ ὁ κεντρικὸς παράγων πού προσδιορίζει τὰ ἀνωτέρω εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος μὲ τὶς ἐρμηνεῖες καὶ τὶς ἀνάλογες κατὰ περίπτωσιν καταφάσεις-ἀρνήσεις του. Ἐπιπλέον, δὲν καταδικάζεται ἡ ὑλαῖα πραγματικότητα ἀλλὰ ἡ ἄνευ ὄρων ὑποταγὴ στὶς δεσμεύσεις της καὶ ἡ μὴ τροφοδότησή της ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μὲ πνευματικὰ χαρακτηριστικὰ. Ἐξἄλλου, δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς μνήμης ὅτι ποιητικὴ αἰτία τῆς ὕλης εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος¹⁶.

16. Πρόκειται γιὰ μία θέση πού συνιστᾷ ἀδιαπραγμάτευτο κοινὸ τόπο στὴν χριστιανικὴ παράδοση καὶ ἀναδεικνύει τὴν ὕλη μὲ τὶς μορφοποιήσεις ὡς μία θεοφάνεια. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΜΕΓΑ-

Παράλληλα, τὸ ζήτημα προσλαμβάνει κοινωνικές-ποιμαντικές διαστάσεις, ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἐκκλησιολογικὸ μοντέλο ἐρμηνείας τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ζητήματος εἶναι κυρίαρχο σὲ ὅλες τὶς ἀναλύσεις. Ἡ παράδοση ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης τηρεῖται κατὰ κεραία ὡς πρὸς τὰ καθήκοντα καὶ τὶς νοσηματοδοτήσεις πού ἡ τέλεσή τους ἐπιφέρει. Ἔτσι, τονίζεται ἐπιπλέον πὼς ὅποιος ἔχει ἀγαπήσει τὴν ἱερὴ μέθεξι στὶς ὑπερκόσμιες πραγματικότητες εἶναι τὸ ἄτομο πού ἀποκτᾶ τὶς προϋποθέσεις νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ ἕναν ἐκ τῶν μυημένων, ὅσων δηλαδή ὑπερβαίνουν τὴν περιπτωσιολογία ἀλλὰ καὶ τὰ παθογενῆ ἢ τὰ οὐδέτερα στοιχεῖα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων, τὸν ἐγκλωβισμό τους στὴν ἐκκοσμίκευση. Μὲ ἄλλους ὅρους, τὴν ἐπιφανειακότητα καὶ τὴν ἀδυναμία διείσδυσης στὸ ἀϋθεντικὸ «εἶναι» ὡς τὸ ἀπαύγασμα τῆς θείας δωρεᾶς. Δὲν πρόκειται δηλαδή καὶ ἐδῶ γιὰ μίαν ἀπλή συναισθηματικὴ σχέση, ἀλλὰ γιὰ μίαν υἰοθέτηση ὄλων ἐκείνων τῶν μεταφυσικῶν δεδομένων πού μετεξελίσσουν τὸν ἔμπειρο ὡς πρὸς τὸ θεολογεῖν στὴν κατάστασή του νὰ ἀποδεχθεῖ ὡς παιδαγωγούς του τὰ πρόσωπα πού εἶναι ἀποδεδειγμένως ἱκανὰ νὰ ὀδηγηθοῦν σὲ μέθεξι τῶν θείων μυστηρίων. Συνεπῶς, δὲν εὐδοκιοῦν οἱ αὐτοματισμοὶ στὶς πνευματικὲς κατακτήσεις, ἐνῶ ἡ τελεσφόρηση τοῦ διδάσκειν-μυεῖσθαι προϋποθέτει μίαν κατάλληλη προαιρετικὴ προσληπτικότητα ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες-μαθητές. «Ὁ τούτων ἀγαπήσας τῶν ὄντως ὑπερκοσμίων τὴν ἱεράν μετουσίαν, ἐλθὼν ἐπὶ τινὰ τῶν μεμνημένων, πείθει μὲν αὐτὸν ἠγήσασθαι αὐτοῦ τῆς ἐπὶ τὸν ἱεράρχην ὁδοῦ, αὐτὸς δὲ ὀλικῶς ἐπακολουθήσειν ἐπαγγέλλεται τοῖς παραδοθησομένοις καὶ ἀξιοῖ τῆς τε προσαγωγῆς αὐτοῦ καὶ συμπάσης τῆς ἐπὶ τὰ ἐξῆς ζωῆς τὴν ἐπιστασίαν ἀναδέξασθαι»¹⁷. Ἡ ἐν λόγῳ ὑποδεκτικότητα δὲν εἶναι ἀμελητέας σημασίας, καθότι τίθενται ζητήματα προετοιμασίας συστηματικοῦ χαρακτήρα. Οἱ ἀφομοιώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται λόγος δὲν εἶναι ἐπιφανειακές, ἀλλὰ ἀπαιτοῦν μίαν προκεχωρημένη ἀσκήση, ἕνα ἀγώνισμα πού δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ

ΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὁμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, ἔκδ. Β.Ε.Π.Ε.Σ, Τ. 51, σσ. 185-272. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἀπολογία περὶ τῆς Ἑξαήμερου*, ἔκδ. Β.Ε.Π.Ε.Σ., Τ. 65, σσ. 526-564.

17. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 393 b. Ὁ Γ. Παχυμέρης διευκρινίζει ὅτι τὸ πρόσωπο πού ἔχει ἀγαπήσει τὰ ὑπερκόσμια προβαίνει στὶς ἐπιλογές του «αὐτεξουσίως καὶ μὴ ἐξ ἀνάγκης τινὸς βιασθεῖς», P.G. 3, 413 b. Ἀναφερόμενος ὁ R. Roques στὴν καθοδικὴ πορεία τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ στὴν ἀνοδικὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεόν, σημειώνει γιὰ τὴν δεύτερη: «Dans le sens ascendant, elles promeuvent les intelligences qu'elles sanctifient vers la poursuite des vrais biens, dans une purification toujours plus parfaite et dans un amour toujours plus généreux» (*L'univers dionysien*, σελ. 283).

διέρχεται από τους κριτικούς αναστοχασμούς και από την συστηματική απορρόφηση των διδασκαλιών. Ἐξάλλου, ὁ ὅρος «ἐπιστασία» πού χρησιμοποιεῖται εἶναι σημασιολογικά σύνθετος: περιλαμβάνει καί τήν γνώση καί τήν μέριμνα. Τό μοντέλο λοιπόν πού ἀναδύεται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία εἶναι ιδιαίτερα πολυδιάστατο καί ὡς πρὸς τίς πνευματικές ὠριμάνσεις ὀργανωτικό, ἔχει ὀλιστικά χαρακτηριστικά καί δέν προσεγγίζεται μὲ συγκεκριμένο ὀρίζοντα λήξης, ἀφοῦ λειτουργεῖ διαμεσολαβητικά γιά τήν ἐσχατολογική ἀποκατάσταση. Καί ἐδῶ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ διοικητική λειτουργία εἶναι σαφέστατη.

IV. Ἡ ἀγάπη ὡς ἀνθρώπινη γνωσιολογική κίνηση πρὸς τὸ Θεῖον καί ὡς ἔνωση μὲ τίς προβολές του

Εἶναι μάλιστα ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον ὅτι ὡς ἐπιπλέον σκοπὸ τῆς ἱεραρχίας ὁ Ἀρεοπαγίτης θέτει τήν γνώση τῶν ὄντων κατὰ τήν καθεαυτότητά τους –ὄχι ἀπλῶς δηλαδή ὡς φαινόμενων– καθὼς καί τήν ὀπτική προσέγγιση καί τήν ἐπιστήμη τῆς ἱερῆς ἀληθείας. «Ἡ γνώσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἢ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας ὄρασις τε καί ἐπιστήμη»¹⁸. Ἡ συνύφανση τῆς ἀγάπης μὲ ἀνώτατου γνωσιολογικοῦ τύπου δραστηριότητες διαμορφώνει μία πῖδ διυλισμένη διάσταση τοῦ ἐσχατολογικοῦ μοντέλου, τὸ ὁποῖο ἔτσι καθίσταται καί ἐπιστημονικό. Γνωρίζοντας τί ἀκριβῶς ἔχει χορηγήσει ὁ Θεὸς ὡς ἀγάπη στὰ ὄντα, ἀναγόμεθα μὲ τήν διάθεση πού ἀντιστοιχεῖ σὲ μία τέτοια δωρεὰ πρὸς συνάντησή του. Ἐδῶ μάλιστα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνιχνεύσουμε σαφεῖς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἐνῶ ἐπίσης ἔχουμε τὰ γλωσσικά τουλάχιστον ἐφαλτήρια νὰ προβοῦμε σὲ

18. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* PG. 3, 376 a. Τοποθετώντας στήν εὐρύτερη συνάφειά του τὸ ζήτημα ὁ Παχυμέρης ἐπισημαίνει: «Εἰ μὴ γὰρ καθαρῶμεν ἀπὸ πάσης ἐνύλου καί ρυπαρᾶς παντελῶς ἡδονῆς, οὐ μὴ γενήσεται ἡ ἀγάπησις τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ. Πότε δὲ ἀποφοιτῶμεν τῶν ἐναντίων; Ὅτε γνωσόμεθα τὰ ὄντα καθὼς ἔχουσι φύσεως, ὅτε τὰ παρόντα πρόσκαιρα, τὰ δ' ἐκεῖσε αἰώνια, μὴ ἀπατώμενοι περὶ τήν δόκησιν τοῦ καλοῦ· τοῦτο γὰρ οὐκ ἔστι γνώσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα, τότε γὰρ καί τῇ ἀληθείᾳ προσβαίνομεν, καί μετέχομεν τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως», P.G. 3, 388 c. Στὸ ἀνωτέρω ἐδάφιο συνδυάζονται, στὸν τρόπο ὑπαρξης τοῦ πιστοῦ, οἱ ἀκόλουθοι θεωρητικοὶ κλάδοι: α) ὄντολογία (π.χ. ἢ ὄντα), β) γνωσιολογία (π.χ. γνωσόμεθα), γ) ἠθική (π.χ. καθαρῶμεν), δ) αἰσθητική (π.χ. τοῦ καλοῦ), ἐνῶ ἐπίσης εἶναι σαφῆς ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ Ἐκεῖθεν καί στὸ Ἐντεῦθεν, στήν προοπτική μονίμως μιᾶς ἐσχατολογικῆς πρότασης, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τήν θεολογία τῆς ἱστορίας, μὲ τὸν ἐγκεντρισμὸ στὸ χωροχρονικὸ γίνεσθαι στοιχείων πού τὸ ὑπερβαίνουν (π.χ. τελειώσις). Ἡ ἀναφορὰ σὲ ἀπάτη (ἢ πλάνη) θέτει σαφέστατα καί διακρίσεις ἀνάμεσα σὲ ἐπίπεδα γνωστικῆ ἢ τῆς θεωρητικῆς καθαρότητος.

συγκριτικές συνεξετάσεις του Διονυσίου με νεοπλατωνικά κείμενα¹⁹. Παράλληλα, το άνωτέρω μοντέλο δεν είναι άπλουστευτικά μονοσήμαντο και έτσι το ζήτημα περί της θέωσης προσλαμβάνει και εδώ σύνθετα χαρακτηριστικά και σαφώς είναι πιο απαιτητικό από μία θρησκευτικού τύπου συναισθηματικότητα. Διά της συνδέσεως μάλιστα του έμπειρισμού με την νοησιαρχία έρχεται στο προσκήνιο και το όρθολογικό κριτήριο της αντικειμενικότητας ή τουλάχιστον της αναγκαιότητας για διεκδίκησή της και έτσι ή πίστη δεν έγκλωβίζεται σε ψυχολογικά όρια. Όθεν, διατυπώνεται μία οίονει μεθοδολογία, και μάλιστα ως τυπική αντανάκλαση της αριστοτελικής, ή όποια έκκινεί από τον άμεσα άπτό τρόπο προσέγγισης των πραγμάτων και ολοκληρώνεται με την διανοητική έπεξεργασία τους και την συγκρότηση των γενικών έννοιων, στο πλαίσιο της θεωρίας που μπορεί να χαρακτηριστεί ως έννοιολογικός ρεαλισμός. Έπί το χριστιανικότερον, πρόκειται για τον αισθητηριακό έντοπισμό της θείας έμμενειας και για την ένορατική ή άκόμη και μυστική άνίχνευση του βαθύτερου περιεχομένου των προβολών της. Το ιδεαλιστικό κριτήριο και εδώ τίθεται στο περιθώριο, ενώ κυρίαρχο είναι το ρεαλιστικό, τόσο μεταφυσικής όσο και άμεσα έμπειριστικής τάξης. Πρόκειται πάντως για μία έπιλογή που διήκει στο σύνολο των άρεοπαγιτικών πραγματειών²⁰.

Στο κεφάλαιο που αναφέρεται στα όσα τελούνται κατά το μυστήριο του βαπτίσματος –το όποιο χριστιανικά θεωρείται ως λουτρό παλιγγενείας, ως ιδρυτική βάση της πνευματικότητας και της κατά Χριστόν ζωής–, ό Διονύσιος σημειώνει έπίσης ότι ή άγάπη των θείων και από κάθε άποψη σεβαστών έντολών θα όδηγήσει τους άνθρώπους στην θέωση, δηλαδή στην ένωση τους με τον Θεό

19. Για την γνώση του θείου εκ μέρους του άνθρώπου στον Πλάτωνα, παραπέμπουμε στην μελέτη του Ε. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ, *Τό θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, έκδ. Δωδώνη, Άθήνα 1971. Για παραλληλότητες του Διονυσίου με τον Νεοπλατωνισμό, παραπέμπουμε κυρίως στο δεύτερο βιβλίο της πραγματείας του Πρόκλου *Περί της κατά Πλάτωνα θεολογίας*, όπου με άυστηρους γνωσιολογικούς περιορισμούς αναλαμβάνεται ένα έγχειρημα περιγραφής του θείου και των μεθόδων άναγωγής του άνθρώπου προς συνάντησή του. Πρβλ. PERZSEL ISTVÁN, “Pseudo-Dionysius and the Platonic Theology”, στο: *Proclus et la Théologie Platonicienne*, έκδ. “Les Belles Lettres”, Paris 2000, σσ. 491-532.

20. Ένδεικτικά και μόνον παραπέμπουμε στην πραγματεία του *Περί Μυστικής Θεολογίας*, όπου συνυφαίνονται στενά το όντολογικό με το γνωσιοθεωρητικό στοιχείο, στην προοπτική θεμελίωσης της ύπερθετικής θεολογίας. Για ό,τι χαρακτηρίζεται ως έννοιολογικός ρεαλισμός, παραπέμπουμε στην μελέτη του Α. ΜΠΕΝΑΚΗ, «Τό πρόβλημα των γενικών έννοιων και ό έννοιολογικός ρεαλισμός των βυζαντινών», *Φιλοσοφία* 8-9 (1978-1979), σσ. 311-340.

στόν ἐφικτό ὡς πρὸς τὴν ὄντολογικὴ ἰδιαιτερότητά τους βαθμό. «Οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας σκοπός, ἢ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις. Ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει Λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεις καὶ ἱερουργείαις μόνως τευξόμεθα»²¹. Ἐν τῇ συνθέσει τους τὰ ἀνωτέρω δηλώνουν προοιμακᾶ ὅτι τὸ βάπτισμα δὲν συνιστᾶ μία στατική τελετὴ οὔτε μία ἐκκλησιαστικὴ πράξις πὺν προκαθορίζει αὐτοματοποιητικᾶ καὶ ντετερμινιστικᾶ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Τουναντίον, ὠθεῖ σέ ἐνεργοποιήσεις, οἱ ὁποῖες μὲ συνειδητᾶ κανονιστικὸ τρόπο πρέπει νὰ ἀναληφθοῦν ἀπὸ τοὺς στοχεύοντες στοῦ ἐκκλησιαστικὸ καὶ ὑπαρξιακὸ πλήρωμά τους. Πρόκειται γιὰ ἕνα προσωπικὸ ἄνοιγμα στοῦ Ἐκεῖθεν. Σημειωτέον ὡστόσο ὅτι τίθενται ὄρια στὴν ἀνθρώπινη ἀναγωγή, ἢ ὁποῖα κατὰ τὸ χριστιανικὸ μοντέλο προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ θέωση δὲν πραγματοποιεῖται κατ' οὐσίαν ἀλλὰ κατὰ χάριν. Ὁ ἀνθρωπολογικὸς πανθεϊσμός, ὅπως καὶ ἡ ὄντολογικὴ συναϊδιότητα θεοῦ-ἀνθρώπινου, παρασάγγας ἀπέχει ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τοῦ Χριστιανισμοῦ²². Ἡ θέωση εἶναι ρητὴ ὡς πρὸς τὴν προοπτικὴ τῆς: ἢ μὲ ἱερὸ τρόπο ἐκτέλεση τοῦ περιεχομένου τῶν θεῶν ἐντολῶν θὰ προετοιμάσει μὲ ἐδραῖα ἐφαλτήρια τὴν διαμονὴ τῶν ἀνθρώπων πλησίον τῆς Ἁγίας Τριάδας. Ἐὰν μάλιστα καταφύγουμε στὴν ὀρολογία –νεοπλατωνικῆς κυρίως ἔμπνευσης– πὺν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀρεοπαγίτης θὰ σημειώναμε τὰ ἐξῆς: ἐδῶ ἢ «ἐπιστροφή» ἀπὸ τὸ Ἐντεῦθεν στοῦ Ἐκεῖθεν ὀρίζεται ὡς κατασταματικὴ ἐπάνοδος στὴν «μονήν», ἢ ὁποῖα συνιστᾶ τὴν συνθήκη τῆς ἀπόλυτης μακαριότητος, γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ὁποῖας εἶναι προορισμένος καὶ ὁ ἀνθρώπος σύμφωνα μὲ τὸ ζεύγος τῆς θεῖας οἰκονομίας «κατ' εἰκόνα» – «καθ' ὁμοίωσιν»²³. Μὲ τὴν «μονήν» γίνεται λόγος γιὰ μία κατάστασις ἢ ὁ-

21. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* P.G., 3, 392 a. Ὁ Παχυμέρης ἐξειδικεύει ὡς ἀκολούθως τὰ ἀνωτέρω: «Ἐπεὶ τοίνυν ἢ τοιαύτη ἀγάπησις ἐκ τοῦ τηρεῖν τὰς θεῖας ἐντολάς συνίσταται, ζητεῖ τὴν ἀρχηγὸν ἱερουργίαν, δηλονότι ἱερὰν ἐργασίαν τῶν θεῶν ἐντολῶν, καὶ εὐρίσκει οὐδεμίαν ἄλλην εἰ μὴ τὴν δι' ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγέννησιν. Ἀρχὴ γὰρ καὶ ὁδοποιήσις τῆς πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως καὶ τῆς ἐπουρανίου κληρονομίας τὸ θεῖον ὑπάρχει βάπτισμα. Ὅθεν μορφοῦται ὁ ἔξω ἀνθρώπος πρὸς κρείττονα ἔξιν καὶ σωτήριον, καὶ τῶν κατὰ Θεὸν λόγων τε καὶ πραγμάτων τὴν ἐπιτήδευσιν», P.G. 3, 412 a-b. Σημειωτέον ὅτι στοῦ ἀνωτέρω ἐδάφιο διάχυτη εἶναι ἢ ἐπιμονὴ στὴν διαμόρφωση ἐκείνης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἔξεως πὺν συνοδεύεται ἀπὸ στοιχεῖα ἐφαρμογῆς, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο ἢ διακίνησις τοῦ ὑπερφυσικοῦ σχεδίου στόν ἱστορικὸ χρόνο.

22. Βλ. ἐνδεικτικᾶ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, P.G. 3, 693 b-713 d.

23. Στὸν νεοπλατωνισμό, καὶ κυρίως στόν Πρόκλο, κεντρικὴ θέσις κατέχει τὸ τριαδικὸ σχῆμα «μονή-πρόοδος-ἐπιστροφή», διὰ τοῦ ὁποῖου δηλώνεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παράγονται τὰ

ποία δὲν ὑπόκειται στὸ περιπτωσιολογικὸ γίγνεσθαι ἢ στὶς ἀμφιφορέιες ἀλλὰ σ' ἓνα ἀμετάπτωτο εἶναι, τὸ ὁποῖο ἀντανακλᾷ τὴν αἰριοτι θεία ἐνότητα, τὸ μὴ τροπικὸ τῆς ὑπόστασής της, τὸ ἀναλλοίωτο τῆς βούλησός της καὶ τὸ διηνεκὲς τῆς πρόνοιάς της. Πρόκειται γιὰ τὴν συνάφεια, μὲ διακριτοὺς βεβαίως τοὺς ὄντολογικοὺς ὄρους τους, τῆς μεταφυσικῆς τῆς ὑπερβατικότητας μὲ τὴν μεταφυσικὴ τῆς ἐμμένειας²⁴. Ἡ ἐν λόγῳ ἄλλωστε ἐνεργὸς ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὰ ὄντολογικῶς διεστῶτα ἀντανακλᾷ καὶ τὴν θεία ὑπόσχεση, ἀφοῦ ὁ θεῖος Λόγος εὐαγγελίζεται καὶ προοικονομεῖ γιὰ τὸ μέλλον τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ πρόσωπο ποῦ μὲ ἀγαπᾷ θὰ ἀκολουθήσει πιστὰ τὸν λόγο μου καὶ ὁ Πατέρας μου θὰ τὸ ἀγαπήσει, μὲ συνέπεια ἀπὸ κοινοῦ νὰ τὸν πλησιάσουμε καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦμε στὴν ἐσωτερικότητά του» (Ἰωάν. 14,23). Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν θεία ἀνταπόκριση ὑπὸ τὸν τύπο τρόπου τινὰ μιᾶς ἀνταποδοτικῆς δικαιοσύνης. Οἱ προϋποθέσεις λοιπὸν δὲν ἀνάγονται σὲ συνθήκες ἐπιφυλακτικότητας καὶ σκεπτικισμοῦ τοῦ Θεοῦ –στοιχεῖα οὕτως ἢ ἄλλως ξένα πρὸς τὴν ὄντολογικὴ ὑφή του–, ἀλλὰ στὸ ὅτι ὀρίζει γιὰ τὸν ἄνθρωπο συμπεριφορὲς ποῦ προσιδιάζουν σὲ μία ἐλεύθερη πνευματικότητα καὶ στὴν ἰκανότητα ἐφαρμογῆς της. Ἡ ἀγάπη συνιστᾷ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἓνα ἄθλημα, τὸ ὁποῖο δηλώνει ἓναν ἀπεγκλωβισμό ἀπὸ τὴν ἀδράνεια τῆς παθητικότητας ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν νοοτροπία τῆς ἡσσοнос προσπάθειας. Εἶναι μία ἔξοδος ἀπὸ τὸν αὐτοερωτικὸ ἀτομικισμό, ὁ ὁποῖος ἀποθεώνει ἀποκλειστικὰ τὶς ὠφελιμιστικὲς κατοχές. Στὴν πραγματικότητα λοιπὸν, δὲν πρόκειται γιὰ ἀνταπόδοση τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ γιὰ κατάκτηση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, διὰ τῆς οἰονεῖ «ἐπιστροφῆς» του, θὰ συναντήσῃ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς ὑπέρτατης πηγῆς του. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν μείνουμε στὸ δεῦτερο σκέλος τοῦ δευτέρου ὄρου, θὰ λέγαμε ὅτι πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ μία δικαιοσύνη ποῦ δὲν εἶναι δικανικοῦ τύπου, ἢ ὁποία θὰ εἰσῆγαγε σαφῶς ἐκκοσμικευμένα κριτήρια συναιρέσεων ἀναφορικὰ μὲ τὴν διαφύλαξη τῶν ἀποδεκτῶν, γιὰ συμβατικούς ἢ στρατηγικούς λόγους, ὀρίων. Ἡ ἀγάπη ὡστόσο εἶναι ὑπερβατικὴ κάθε

ὄντα καὶ ὀλοκληρώνονται διὰ τῆς ἐπανάδου στὴν πηγὴ τους, ἢ ὁποία ἔχει χαρακτηριστικὰ πλήρους συνειδητότητας. Βλ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Στοιχειώσεις θεολογικῆς*, πρ. 25-39, σσ. 28.21-42.7. Πρὸβλ. DODDS E. R., *Proclus, The Elements of Theology*, Oxford 1963, σσ. 212-223. TROUILLARD J., *L'Un et l'âme selon Proclus*, Les Belles Lettres, Paris 1978, σσ. 78-106. BEIERWALTES W., *Proklos, Grundzüge seiner Metaphysik*, Frankfurt am Main 1979, σσ. 118-163.

24. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ἐν λόγῳ τριαδικοῦ σχήματος στὸν Διονύσιο, βλ. ROQUES R., *L'univers dionysien*, σσ. 71-81. Γιὰ τὴν παρουσία του γενικῶς στὴν χριστιανικὴ θεολογία, βλ. GERSH S., *From Iamblichus to Eriugena*, E. J. Brill, Leiden 1978, σσ. 217-229.

όριου, ὡς ἔκσταση καὶ ὡς ἀνανεωτικὴ τῶν ὑποστατικῶν διεργασιῶν. Παράλληλα, ὅπως καὶ στὶς ὑπόλοιπες θεματικὲς ἐνότητες ἀπουσιάζουν καὶ στὴν παροῦσα οἱ αὐτονόητες καὶ αὐτονομιστικὲς καθὼς βέβαια καὶ οἱ μηχανιστικὲς ἢ αὐτοματοποιημένες σχέσεις καὶ ὀρίζεται ἢ ὑπὸ προϋποθέσεις προοπτικὴ γιὰ τὸ ἔτι περαιτέρω βέλτιον ἀναφορικὰ μὲ τὴν διεύρυνση τῶν ὑπαρξιακῶν ὀριζόντων, οἱ ὁποῖοι πάντως δὲν πρέπει νὰ εἶναι εἰσέτι μετρήσιμοι, π.χ. διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς διαδικασίας, παρὰ μόνον βιώσιμοι.

Ἡ ἀφομοίωση ἔτσι καὶ ἡ ἔνωση τῆς ἱεραρχίας μὲ τὸν Θεὸ θὰ πραγματοποιηθεῖ, σύμφωνα μὲ τὶς θεῖες διδασκαλίες, μόνο μὲ τὴν διήκουσα ρήτρα ὅτι οἱ θεῖες ἐντολὲς εἶναι ἀντικείμενο ἀγάπης καὶ ἐκτελοῦνται μὲ ἱερὸ τρόπο ἐκ μέρους τοῦ κάθε πιστοῦ. Ἀξιοπρόσεκτοι ἐδῶ εἶναι οἱ συνδυασμοί: α) ἡ κανονιστικότητα συνιστᾷ διήκουσα βάση ἀρχῶν (ἐντολές), ἡ ὁποία β) κινητοποιεῖ τὴν ἀνθρώπινη ἐσωτερικότητα (ἀγάπη), ἡ ὁποία γ) μετασχηματίζει τοὺς ὅρους παρουσίας-δράσης τῆς (ἱερὸς τρόπος), οἱ ὁποῖοι δ) ἐξειδικεύονται κατὰ περίπτωσιν (ὁ κάθε πιστός). Ἄρα, ἡ προβολὴ κοινῶν καταστάσεων καὶ στόχων δὲν ὀδηγεῖ σὲ ταυτολογικὲς συμπεριφορὲς καὶ ἕνας γόνιμος ὑπαρκτικὸς σχετικισμὸς ἔρχεται σὲ προσκλήνιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναδύονται σαφῶς οἱ διακρίσεις, καὶ ὄχι βεβαίως οἱ, διασπαστικὲς τοῦ ἐνιαίου, ἐτερότητες. Ἐν συνόψει: τὸ νομοτελειακὸ διαδικαστικὰ συνυφαίνεται μὲ τὸ ἐλεύθερο παροχρευτικά-μεθεκτικά. Ἐνδιαφέρον, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐδῶ εἶναι ὅτι δὲν προβάλλονται ἐπιταγὲς τυπικὰ ἐπαναλαμβανόμενης ἐφαρμογῆς, καθότι ἔχει ἤδη γίνεῖ ἀναφορὰ σὲ ψυχικὲς ἕξεις, οἱ ὁποῖες διέπονται ἀπὸ ποικιλία καὶ βεβαίως ἀπὸ τὸ ἀπρόβλεπτο. Κατὰ κάποιον τρόπο δηλαδὴ θεωρεῖται ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι προορισμένος ὡς ἐκ τῶν ὄντολογικῶν προτυπώσεών του νὰ ἀγαπήσει καὶ καλεῖται νὰ τὶς ἐνεργοποιήσῃ μὲ τὸν οἰκεῖο του τρόπο. Συλλήβδην πάντως, ἐκ νέου ἀποκλείονται οἱ ἀνθρωποκεντρικὲς θεμελιώσεις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἡ ὁποία παράλληλα σαφέστατα φαίνεται νὰ θέτει ἐκποδῶν τὶς ὀρισμένως αὐτοερωτικὲς συναισθηματικὲς ἐξάρσεις πού διέπουν ἐνίοτε τὸ θρησκευτικὸ ὑποκείμενο. Οἱ ἐσωτερικὲς ψυχοπαθολογίαι δὲν φαίνονται νὰ ἔχουν θέση σὲ μία κατάσταση πού ἔχει σαφῆ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθολογικότητας, ἡ ὁποία φέρει ἐγγύτερον τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ θεῖον. Ὁ κανονιστικὸς ἑτεροπροσδιορισμὸς ἐπομένως τίθεται ὡς ἄνευ ὀρίων, χωρὶς βεβαίως νὰ εἰσάγονται τυπικὲς ἀναπαραγωγὲς ἀναγκαιότητας. Παράγονται συνεχῶς νέοι κόσμοι σχέσεων. Οἱ ρυθμίσεις πού ἀκολουθοῦνται εἶναι προσεκτικὲς, ἀφοῦ τὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο πού ἐπιλέγεται εἶναι σὲ καθολικὴ κλίμακα καὶ βουλευσιαρχικὸ καὶ ἀντανακλᾶ τὶς κατὰ φύσιν θεῖες ὀριοθετήσεις, ἕνα ἀρχικὸ δηλαδὴ ὄντολογικὸ status, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν

τρόπο πού εκδηλώνεται, αποδεικνύει ότι δεν υπάγεται σ' έναν ούσιολογικό ντετερμινισμό. Συγχρόνως, ένα τέτοιο μοντέλο αποκλείει τις σχάσεις, ενώ παράλληλα οί συνθέσεις στις όποιες οδηγεί δεν είναι παρά ή συνειδητοποιημένη και ή ανεπανάληπτα έξειδικευμένη ανάγκη της άρχικης ένότητας, τής όποιας ό άπόλυτος φορέας είναι ό Θεός. Η βούληση έρχεται νά ενεργοποιήσει με πραξιακές μορφοποιήσεις τήν ούσία, χωρίς τó προβλέψιμο νά μπορεί νά συμπεριλάβει τις λεπτομέρειες πού θά έμφανισθοϋν.

Έπιπλέον, έχουμε νά έπισημάσουμε τά ακόλουθα: Η άγάπη του Θεού εκδηλοϋται έμπρακτα, όπως δηλώνει τó βιβλικό κείμενο. Έξαρχής λοιπόν αποκλείεται και έδω τó ένδεχόμενο ένός θεολογικού ή θρησκευτικού ιδεαλισμού ή μιās άπρόσιτης θεότητας έγκλεισμένης στην ύπερβατικότητα της. Γενικώς ή πράξη υπό τήν θετική έκδοχή της δηλώνει πρόθεση και έφαρμογή σχέσης, άπεγκλωβισμό από τήν άπομονωμένη μακαριότητα, μετακένωση ιδιοτήτων. Η ρήτρα περί τών λογικών διαδοχών-συνεπαγωγών είναι και έδω σαφής: όποιος άγαπά τόν Χριστό και διατηρεί με άυστηρή έπιμέλεια τόν λόγο Του, ως πρόσληψη –έννοείται προφανώς ως ανακάλυψη– θά έχει τήν άγάπη του Πατέρα Του. Με τó πρόσωπο μάλιστα του Χριστού, ως θεανδρικής παρουσίας, ένισχύεται ό αποκλεισμός του προαναφερθέντος ιδεαλισμού. Η έννοια τής διαμεσολάβησης από τó Έκειθεν στο Έντεϋθεν και άντιστρόφως μέσω του Ένσαρκωμένου Θεού Λόγου είναι λοιπόν προφανής και θέτει έπιπλέον στο περιθώριο ένδεχόμενες θρησκευτικές ασάφειες. Ο Χριστός ήταν πρωταγωνιστής σε μία συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και άνέδειξε στην ίδια τήν ύπόστασή του με άύθεντικό και αισθητοποιημένο τρόπο τούς όρους τής διαλεκτικής συνάντησης του θείου με τó ανθρώπινο, του άκτιστου με τó κτιστό, με στοχεύσεις άρνούμενες από τήν ίδια τήν οίκονομία τής Άγίας Τριάδος αλλά και από τήν ίδια τήν καταστατική θέση στην όποία εύρίσκονταν, έξ οικείων πρωτοβουλιών-άτευξιών τους, οί άνθρωποι. Ο τρόπος κατανόησης τών έν λόγω όρων οδηγεί σε ενεργήματα πού άναλαμβάνουν νά τήν διεκπεραιώσουν. Τó πράττειν συνιστά άκρογωνιαίο λίθο για τήν πίστη και τήν άπαλλάσσει έτσι και έδω από έναν οϋτως είπειν συναισθηματικό ιδεαλισμό, ό όποιος κινείται κυρίως με όρους αυτόματικης επανάληψης τών όσων θεωροϋνται –πολλάκις και άκριτα– ως καθήκοντα ή άπόλυτης ψυχικής και μόνον άφοσίωσης σε ό,τι κανονιστικά όρίζει τó περιεχόμενό τους. Θα προσθέταμε ότι ή συνειδητότητα έρχεται νά έντάξει τις συναισθηματικές άποχρώσεις σ' ένα διαφορετικής τάξης ρυθμιζόμενο πλαίσιο συνδυασμών και άναγωγών, ώστε νά μήν έγκλωβίζεται συνεπαγωγικώς τó θεϊον στις ύποκειμενικές ψυχολογικές άυτοεξασφαλίσεις τών ανθρώπων. Τό

θεῖον δὲν ἔχει ὡς ἀποστολή νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀνθρώπινη αὐταρέσκεια. Ἐξάλλου, τὸ συναίσθημα εἶναι πολλακίς δεσμευμένο σὲ ποικίλου τύπου σκοπιμότητες καὶ δὲν διαθέτει τὴν καθαρότητα ἐκείνη πού θὰ προσέγγιζε αὐθεντικά τὸ θεῖον καὶ θὰ ἀναπαρήγαγε σὲ νέα σχήματα τὶς προσφορές του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἱερὴ ἐκτέλεση τῶν θείων καὶ πανσέπτων ἐντολῶν, ὑπὸ τὴν μορφή τῆς συνειδητῆς συνεπαγωγῆς, ἡ ὁποία διεκπεραιώνεται μὲ τοὺς σκοποὺς πού ἔρχεται νὰ ἐπιτελέσει ἡ ἴδια ἡ Ἐνσάρκωση. Ἐδῶ οἱ στοχεύσεις διαφοροποιοῦνται καὶ προσλαμβάνουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται σὲ ἀσυμφιλίωτη ἀντιπαράθεση –ὄχι πάντως μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συγκρουσιακοῦ ἀλλὰ μὲ αὐτὴ τῆς ἀπαραμείωτης ἐμμονῆς στὴν ταυτότητά του– μὲ ὅ,τι εἶναι ἐργαλειακὸ καὶ ἐν ταυτῶ ὑπηρετικὸ τοῦ αὐτονομημένα λειτουργοῦντος ὑποκειμενικοῦ. Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἔρχεται στὸ προσκήνιο μία ὑπερβατολογικὴ κατάσταση, ἡ ὁποία, παρὰ τὸ ὅτι ἐκφαίνεται ἐν προσώποις, δὲν ὑπόκειται στὶς ἀλλοιώσεις τῆς περιπτωσιολογίας, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς πηγῆς πού τὴν διαμορφώνει. Τὸ κεντρικὸ ἰδίωμα τῆς Ἐνσάρκωσης εἶναι ἡ ἐνότητα καὶ ἐπομένως ἐκφαίνεται μὲ ἐξειδικεύσεις καὶ ὄχι μὲ διασπάσεις. Πρόκειται γιὰ τὴν κατάσταση πού μορφώνει τὶς ψυχικὲς ἕξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀνοίγει στὶς τάσεις τοὺς τὴν διαδρομὴ γιὰ τὴν ἀνύψωσή τοὺς καὶ τὴν θεϊκότερη ἀναγέννησή τοὺς, γιὰ μία μεταποίησι πού ὑπερβαίνει τὶς ἐκκοσμικευμένες βελτιώσεις, οἱ ὁποῖες λειτουργοῦν καὶ μὲ ὄρους ἀνεπαίσθητου ἢ στρατηγικῶν διεργασιῶν συμφεροντολογισμοῦ ἀνταποδοτικῆς ἢ ἔστω θεσμικῆς δικαιοκτικῆς τάξης. Οὕτως ἢ ἄλλως πάντως, μὲ προϋποθέσεις ἐνὸς ἐλεγχόμενου νοητικὰ καὶ πραξιακὰ ὀρίζοντα. Σὲ ὅλες τὶς ἀνωτέρω τροπολογικὲς τοῦ διεσπασμένου –καὶ ἄρα ἀναγόμενου στὴν συνοχὴ– καταστάσεις, ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τοὺς ὄρους-ἄρμους πού συνδέουν τὰ ποικίλα ἐπίπεδα τῆς ὑπόστασής του καὶ τὴν κεφαλαιωτικὴ ἐνότητα πού τοὺς κατευθύνει σὲ μία ἐνεργὸ ἐπανάληψή τῆς. Τὸ ὑπερβατικὸ δὲν συνιστᾷ μία ἀποδομητικὴ τῆς ὑπαρξῆς παρέμβασι ἀλλὰ μία συγκροτιστικὴ τῶν ἀναδιατάξεων ἐκείνων πού τὴν μεταφέρουν στὴν ὄντως ζωὴ καὶ τὴν καθιστοῦν θεοειδή. Ἐδῶ ἡ ἀριστοτελικὴ τελολογία περὶ εὐδαιμονίας –ἡ ἐδραζόμενη ἐκτενῶς καὶ στὴν προαίρεση– συναντᾶται μὲ τὴν χριστιανικὴ ἐσχατολογία περὶ θέωσης²⁵.

25. Γιὰ τὴν ἀριστοτελικὴ εὐδαιμονία, βλ. *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Πρβλ. ACKTILL J. C., *Essays on Plato and Aristotle*, OUP, New York 1997, σσ. 179-200.

Χρήζει παράλληλα επίσημανσης ότι η φορά του ανθρώπου προς την ένωση του με τον Θεό μέσω της αγαπητικής οδοῦ πρέπει να ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν πορεία τοῦ νοῦ πρὸς τὰ θεῖα, τὸν ἐλεγχόμενο ἔσωθεν καὶ σὲ σταδιακὰ προκεχωρημένο βαθμὸ ὑπερβατικὸ τοῦ Ἐντεῦθεν ἀναγωγισμοῦ. Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν ἐδῶ νὰ διατυπώσουμε λόγο γιὰ ἀναστοχαστικές ἀναδιπλώσεις καὶ γιὰ ἐνόραση, ἡ ὁποία πορεύεται χωρὶς τὴν προσθήκη τῶν φυσικοεμπειρικῶν διαμεσολαβήσεων, μὲ ἕναν τρόπο ἄμεσο καὶ πού ἔχει ἐσωτερικεύσει τὴν σκοποθεσία του. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ ὡς ἐφετική ἀναφορικότητα δηλαδὴ δὲν ἔχει καὶ ἐδῶ τὴν ἔδρα τῆς τόσο σὲ συναισθηματικές ἐκδηλώσεις ἀλλὰ στὴν πιὸ ἐκλεκτὴ-αὐθεντικὴ-καταστηματικὴ κίνηση τοῦ ἀνθρώπινου συνειδέναί, στίς νοητικές διεργασίες. Γι' αὐτό, μὲ φιλοσοφικούς ὄρους, θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε καὶ ὡς κριτική, ὡς διείσδυση στὴν ἐσωτερικότητα καὶ ὡς ἀναδιάταξή τῆς. Ἄρα, καὶ ἐδῶ τῆς προσδίδονται ὀρθολογικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἔτσι ἀπαλλάσσεται ἀπὸ ἕναν ὀρμικὸ ψυχολογισμό, ὁ ὁποῖος οὕτως ἢ ἄλλως χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀμφιρρέειες, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἐφετικὴ γνησιότητά του σὲ πλείστες περιπτώσεις εἶναι δεδομένη. Θὰ μπορούσαμε στὴν παρούσα συνάφεια νὰ προσθέσουμε ὅτι ὁ αὐτοματισμὸς τῆς ὀρμικότητας μπορεῖ νὰ προκαλεῖ βαθμαῖα τίς πρὸς τὸ Ἐκεῖθεν, μέσα ἀπὸ τίς διωλισμένες ὁμως ἤδη νοητικές ἐπεξεργασίες-καθάρσεις τῆς ἐσωτερικότητας, κινήσεις μὲ ἄξονα τὸ θεῖο μυστήριον²⁶.

Ἡ ἀφορμὴ πού χορηγεῖ τὸ ἔναυσμα στὴν ἱερὴ ἀγάπη γιὰ τὴν ἀνάλογη ποιότητας ἐκτέλεση τῶν θεῶν ἐντολῶν εἶναι ἡ συνειδητοποιηθεῖσα ἐξαρχῆς κατάσταση ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ὑπάρχει μὲ τρόπο θεῖο. «Τίς οὖν ἐστὶν ἀρχὴ τῆς τῶν σεπτοτάτων ἱερουργίας ἐντολῶν; Ἡ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἱερολογιῶν καὶ ἱερουργιῶν ὑποδοχὴν, ἐπιτηδειότητα μορφοῦσα τὰς ψυχικὰς ἡμῶν ἕξεις, ἡ πρὸς τὴν τῆς ὑπερουρανίας λήξεως ἀναγωγὴν ἡμῶν ὁδοποιήσεις, ἡ τῆς ἱεραῶς καὶ θειοτάτης ἡμῶν ἀναγεννήσεως παράδοσις»²⁷. Ἀντανεκλοῦν δηλαδὴ ἡ ἱεραρχία καὶ ἡ ἀγάπη, σὲ κλίμακα ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἱστορικὴ, τὸν θεῖο τρόπο ζωῆς, προφανῶς κατ' ἀναλογίαν, διότι κατὰ τίς γενικὲς ρητὲς θέσεις τοῦ Διονυσίου δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς ἐμφέρεια ἀνάμεσα στὸ θεῖο καὶ στὸ ἀνθρώπι-

26. Ὁ Γ. Παχυμέρης παρατηρεῖ σχετικῶς: «Καλῶς εἶπεν ὁ κλεινὸς Ἱερόθεος, ὅτι ἡ προσημοσύνη καὶ ἐξαιρέτος κίνησης τοῦ νοῦ ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη ἐστίν. Ταύτης δὲ τῆς ἀγάπης ἀρχὴ τις οἶον ἐστὶν ἡ θεία δημιουργία ἡμῶν, ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος δηλονότι, καθ' ἣν θεῶς εἶναι ἀρχόμεθα», P.G. 3, 412 b-c. Τὸ μυστηριακό-τελεστικὸ στοιχεῖο εἶναι ὁ παράγων πού προϋποτίθεται πάντως σὲ οἰαδήποτε τύπου ἀναγωγῆ.

27. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 392 a.

νο, τουλάχιστον ὡς ἐκ τῆς ὄντολογικῆς ἀπόστασής τους²⁸. Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπόν, ὁ ἐν λόγῳ συσχετισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ πλήρως κατανοητὸς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, στὸ πλαίσιο τοῦ χαρακτηριζόμενου ὡς θεολογικοῦ ρεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει σαφῆ ὄρια στὶς γνωστικὲς ἀναγωγές του καὶ στὰ ὀνοματοθετικὰ ἐγχειρήματά του. Ὁ ἄνθρωπος ἀναγκαστικὰ κινεῖται ἐντὸς τῶν ἐνδεχόμενων καὶ τῶν ἀμφιρροπιῶν καὶ συνεπαγωγικῶς ἀποκτᾶ τὴν τάση νὰ καταφεύγει σὲ ποικίλες, καὶ ὄχι πάντοτε καταστηματικὲς, λύσεις γνωσιολογικοῦ περιεχομένου, ἀξιοποιώντας πάντως τὶς δυνατότητες ποὺ ἐκ Θεοῦ ἔχει λάβει. Ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ λέγαμε ὅτι ἀναλαμβάνουν τὶς ἀρμοδιότητές τους τὰ σύμβολα, ὡς ἀπόπειρες γιὰ ἐνδεχόμενες, ἀλλὰ ὡς οἱ μόνες ἐφικτές, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὑφή τοῦ προϊόντος τους, ἀναγωγές. Χωρὶς βεβαίως τὰ ἀνωτέρω νὰ θέτουν ρητὰ καὶ ἓνα προβλεπόμενο χρονοδιάγραμμα τελεσφόρησης τῶν στοχεύσεων. Ἡ ὅλη διαδικασία εὐρίσκειται καθ' ὁδὸν καὶ κινεῖται κυρίως μὲ βάση τὸ ἀπρόβλεπτο, ἢ τουλάχιστον χρειάζεται τὶς ἀναγκαῖες ἱστορικὲς διαδρομές τῆς καὶ προφανῶς ἐναπόκειται στὴν πραγμάτωση τοῦ θείου σχεδιασμοῦ ἢ στὴν συμμόρφωση μὲ τὸ περιεχόμενό του. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν διαθέτει ἐκ γενετῆς τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ κινήθῃ ἀγαπητικὰ πρὸς τὸ θεῖον, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπερβαίνει καὶ τὰ ὄρια τοῦ ἀποφατισμοῦ, ὅποτε θὰ ἐπιλέγει μέσῳ τῆς αὐτογνωσίας, αὐτορρυθμιζόμενος καὶ αὐτοελεγχόμενος ἐπαναληπτικὰ, τὰ προσιδιάζοντα στὶς δυνατότητές του μέσα. Ἡ κριτικὴ λειτουργία τῆς ἐσωτερικότητας συνιστᾶ ὑποχρεωτικὴ ρήτα. Ἐπίσης, δὲν μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε καὶ τὴν περίπτωση τῆς δημιουργικῆς φαντασίας, ἢ ὁποία μεταφέρει τὸν ἄνθρωπο, ἔστω καὶ μέσῳ τῶν γλωσσικῶν καταστάσεων, στὸ ὄντολογικὸ ὑπόστρωμα τοῦ ἄμεσα ὄρατοῦ. «Ἡ κατὰ νοῦν μὲν ἐπὶ τὰ θεῖα πρωτίστη κινήσις ἢ ἀγάπησίς ἐστι τοῦ Θεοῦ· τῆς δὲ ἱερᾶς ἀγαπήσεως ἢ πρὸς τὴν ἱερουργίαν τῶν θείων ἐντολῶν ἀρχικωτάτη πρόοδος ἢ τοῦ εἶναι θεῖως ἡμᾶς ἀρρητοτάτη δημιουργία»²⁹.

28. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Περὶ θείων ὀνομάτων*, P.G. 645 c.: «[...] ἔχει μὲν τὰ αἰτιατὰ τὰς ἐνδεχομένης εἰκόνας, αὐτὰ δὲ τὰ αἶτια τῶν αἰτιατῶν ἐξήρηται καὶ ὑπερίδρυνται, κατὰ τὸν τῆς οἰκείας ἀρχῆς λόγον».

29. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 392 b. Στὰ σχόλια τοῦ Μάξιμου συναντᾶμε τὶς ἀκόλουθες διενκρινήσεις: «*Πρωτίστη κίνησις*. Τίς ἢ ἐξαιρέτος ἐστι κίνησις τοῦ νοῦ. *Ἡ τοῦ εἶναι θεῖως*. Τουτέστιν ἢ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναπλασθῆναι καὶ ἀναγεννηθῆναι», P.G. 4, 124 a. Ἡ συνεκφορὰ πάντως τοῦ ἀποφατικοῦ μὲ τὸ καταφατικὸ στοιχεῖο εἶναι κυρίαρχη καὶ δὲν ἐκλαμβάνεται οὔτε κατὰ κεραία ὡς ἀντιφατικὴ. Ἀναφορικὰ μὲ τὸν ὄρο «δημιουργία», ὁ R. Roques δι-

Συμπεράσματα

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα:

- A' Ἐνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς ποὺ διέπει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία στὸ σύνολό της εἶναι ἡ ἄμεση καὶ ἀπροϋπόθετη ἀγάπη, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται στὸν Θεὸ καὶ στὶς προβολές Του καὶ ποὺ πραγματοποιεῖται μ' ἓναν ἱερό τρόπο, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφομοιώσει σὲ πλήρη βαθμὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐκπέμπονται ἀπὸ τὸ ὑπερφυσικὸ Ἐκεῖθεν. Ἡ κίνηση λοιπὸν πρὸς τὸν Θεὸ δὲν πραγματοποιεῖται μὲ ὄρους αὐτοδύναμα ἀνθρωπολογικούς, ἀλλὰ μὲ ἐφαλτήρια ποὺ ἔχουν προσλάβει τὶς ἰδρυτικὲς ἀπαρχές τους ἀπὸ τὴν ἀνώτατη Ἀρχὴ σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ καὶ ποὺ ἐν ταυτῷ τυγχάνουν τῆς συνειδητῆς ἀποδοχῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἔτσι, συγκροτεῖται ἡ συνέργεια τῶν δύο συμβαλλόμενων παραγόντων, ὁπότε ἀναδύεται ὅ,τι θὰ ὀρίζαμε ὡς διαλεκτικὴ θεοῦ-ἀνθρωπίνου. Δὲν πρόκειται πάντως γιὰ δύο ἀντίθετους παράγοντες ποὺ συναντῶνται σὲ μία τρίτη κατάσταση, ὡς τὴν ἔσχατη σύνθεσή τους, ἀλλὰ γιὰ τὸ πῶς ὁ πρῶτος ἐγκεντρίζεται στὸν δεῦτερο καὶ τοῦ χορηγεῖ δυνατότητες γιὰ διωλισμένους προσλήψεις τέτοιες ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσουν στὴν ἀνακατασκευὴ τοῦ ἐπὶ βελτίῳ. Ἡ τελικὴ δηλαδὴ προοπτικὴ εἶναι ὅ,τι θὰ χαρακτηριζόταν ὡς ἔσχατολογικὸς μονισμός.
- B' Ἡ ἀφομοίωση τῶν χορηγιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κίνηση τῆς ἱεραρχίας πρὸς συνάντησή Του θὰ πραγματοποιηθεῖ, βεβαίως σύμφωνα μὲ τὶς θείας ἔμπνευσης διδασκαλίες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ θεῖες ἐντολές ἔχουν καταστεί ἀντικείμενο ἀγάπης καὶ ἐκτελοῦνται μὲ τρόπο ποὺ προσιδιάζει στὴν ὑπερβατικὴ ὑπαρξή. Καὶ ἐδῶ ἀποκλείονται οἱ μονοσήμαντα ἀνθρωποκεντρικὲς-ἐνδοκοσμικὲς διαρθρώσεις τῆς πρὸς τὸ Ἐκεῖθεν ἀγάπης. Παράλληλα, προσδίδεται ἓνας παιδαγωγικὸς χαρακτήρας στὴν συζήτηση, ἀφοῦ γίνεται λόγος γιὰ διδασκαλία, ἡ ὁποία μάλιστα συνυφαίνεται στενὰ μὲ ὅ,τι τελεῖται στὸ πλαίσιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα ποὺ τὴν συναποτελοῦν, μὲ κριτήριον τὸν βαθμὸ μῆσής τους στὸ θεῖο μυστήριον.

εὐκρινίζει: «La δημιουργία rassemble les attributs du Créateur et ceux du Sauveur. Et cette rencontre de la cosmologie et de la sotériologie exclut de l'univers dionysien l'opposition initiale qui commande le monde de la gnose, de Marcion et de Mani» (*L'univers dionysien*, σελ. 54).

Ἡ αἴσθηση τοῦ συγκεκριμένου πάντως εἶναι κυρίαρχη: Ὅποιος ἔχει ἐπιλέξει προθετικά τὴν ἱερὴ μέθεξη στὴν ὑπερκόσμια πραγματικότητα εἶναι τὸ πρόσωπο ποῦ ἔχει τίς προϋποθέσεις νὰ συναντηθεῖ διαλεκτικά μὲ τοὺς ἤδη μνημένους. Δὲν πρόκειται γιὰ μία ἀπλή συναισθηματικὴ σχέση, ἀλλὰ γιὰ μία ἔξη ὑποδεκτικὴ ὄλων ἐκείνων τῶν ὑπερφυσικῶν δεδομένων ποῦ μετεξελίσσουν ἕναν θεολόγο σὲ μέτοχο τῶν κατακτήσεων στὶς ὁποῖες ἔχουν ὀδηγηθεῖ οἱ αὐθεντικά μνημένοι. Ἡ ὅλη περιγραφή πάντως ἀποκλείει τὴν σύνδεση τῆς διδασκαλίας ποῦ τελεῖται στὸ πλαίσιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας μὲ τὴν χορήγηση ἀπλῶν ἢ χρηστικῶν ἢ στρατηγικοῦ τύπου πληροφοριῶν. Ἡ ἐν λόγῳ ἱεραρχία ἐξειδικεύει τὸν θεῖο σχεδιασμό, τόσο μὲ μορφωτικὸ ὅσο καὶ τελεστικὸ λειτουργισμό καὶ διανοίγει, μὲ ἄρρηκτα εἰσέτι τρόπο, τὸν ὀρίζοντα περὶ τῶν ἐσχάτων.

- Γ' Εἶναι ἐνδιαφέρον μάλιστα ὅτι, μὲ ἀφορμὴ ἕνα βιβλικὸ κείμενο, τονίζεται πῶς ὁποιος καθιστᾷ τὸν Χριστὸ πρόσωπο τῆς ἀγαπητικῆς ἀναφορᾶς του καὶ διατηρεῖ μὲ αὐστηρὴ ἐπιμέλεια τὸν ἐκκλησιαστικῶς διακινούμενον λόγο Του τυγχάνει μιᾶς ἀνάλογης ἀναφορᾶς ἀπὸ τὴν πρώτη ὑπόσταση τῆς Ἁγίας Τριάδος, τὸν Πατέρα. Ἡ ἀγάπη τότε θὰ ἐκδηλοῦται ἔμπροκτα καὶ θὰ ὀδηγεῖται βαθμιαῖα στὸ πλήρωμά της μὲ τὴν παρέμβαση διαμεσολαβήσεων ἱεραρχικῆς τάξης, ἡ ὁποία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συνειδητὴ μίμηση τοῦ Χριστοῦ. Ὅθεν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ δὲν ἔχει τὸν ἐφέλκοντα λόγον της τόσο σὲ συναισθηματικὲς ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ στὴν πιὸ ἐκλεκτὴ κίνηση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Ἄρα, τῆς προσδίδονται ὀρθολογικὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποία ἐλέγχουν τὴν χαώδη προβολὴ τῶν ἐνστίκτων ἀλλὰ καὶ ἐν ταυτῷ δὲν αἰρουν τὸν μυστικὸ χαρακτήρα τῶν ἐκστάσεων. Ἡ ἀφορμὴ ποῦ ἐνεργοποιεῖ τὸ ἔναυσμα στὴν ἀναγωγοῦσα ἀγάπη γιὰ τὴν ἱερὴ ἐκτέλεση τῶν θεῶν ἐντολῶν εἶναι ἡ καταστατικὴ ὅτι ἡ ἱεραρχία ὑπάρχει μὲ τρόπο θεϊκό, ἐμμενῆς ιδιότητα ὅμως ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ πλήρως κατανοητὴ ἀπὸ τὸν πιστό. Ὁ ἄνθρωπος διαθέτει ἐκ γενετῆς τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ κινήθεῖ ἀγαπητικά πρὸς τὸ θεῖον, – προφανῶς μὲ βάση τὸ «κατ' εἰκόνα», χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ μία πλήρη γνωστικὴ ἄλωση τῆς ἐν λόγῳ κατάστασης. Ἐπομένως, τὸ ζήτημα κέκτηται ὄντολογικῶν θεμελιώσεων, ἀλλὰ ὑπόκειται καὶ στὶς δεσμεύσεις τοῦ ἀποφατισμοῦ, ὁ ὁποῖος βεβαιώνει γιὰ τὴν μὴ ὑπέρβαση τῆς ἐξαρχῆς οὐσιολογικῆς καὶ ἐνεργειακῆς ἀπόστασης ἀνάμεσα στὸ θεῖο καὶ στὸ ἀνθρώπινο, ἡ ὁποία θὰ γεφυρωθεῖ σὲ κάποιον βαθμὸ «κατὰ χάριν» μὲ τὸ «καθ' ὁμοίωσιν».

Τέλος, έχουμε να επισημάνουμε ότι η κύρια πηγή τῆς μελέτης μας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Διονυσίου, ἦταν ἡ σχετικὴ σχολιογραφικὴ παράδοση. Δὲν παρπέμψαμε σὲ κείμενα τῆς δευτερεύουσας βιβλιογραφίας παρὰ μόνον στὴν μνημειώδη πραγματεία τοῦ R. Roques. Ἡ ἐρευνητικὴ στόχευσή μας δὲν ἦταν ἡ βιβλιογραφικὴ ἱστοριοδίφηση ἀλλὰ ἡ ἄμεση ἀναμέτρηση μὲ τὰ κείμενα. Κατὰ κάποιον τρόπο θέσαμε σὲ παρένθεση βασικὰ κείμενα ἀναφορᾶς, μὲ τὰ ὁποῖα πάντως ρητὰ ὑπέκειντο τῶν σκέψεών μας, καὶ ἐπιλέξαμε μία οἰονεὶ φαινομενολογικὴ μέθοδο ἐπεξεργασίας.